

สภาพการณ์และเหตุการณ์สำคัญ
อันอาจนำมาต่อแนวคิดทางการศึกษา

สภาพการณ์และเหตุการณ์สำคัญอันอาจนำมาต่อแนวคิดทางการศึกษาของ
หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล พอจะประมวลได้ดังนี้

1. ชีวิตในปฐมวัย

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นบุตรชายคนเดียวของเจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) ผู้พิทักษ์เพื่อประโยชน์ของ
บ้านเมือง รัฐบาลการสนองพระเดชพระคุณด้วยความปรีชาสามารถและซื่อตรง ทั้ง
ยังเป็นกำลังสำคัญในการจัดการศึกษาจึงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก¹ จะเห็นได้จากการได้รับแต่งตั้งให้เป็น
พระอาจารย์พิเศษส่วนพระองค์และพระอภิบาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัว เมื่อครั้งเสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ตลอดจนรับผิดชอบจัดการ
ศึกษาดวายนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกือบ
ทุกพระองค์ ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รับราชการในกระทรวงธรรมการ
ในตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ เมื่อปี พ.ศ. 2442 ตั้งแต่ครั้งมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา
วิสุทธสุริยศักดิ์ เป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีเป็นลำดับมา จนถึงได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงธรรมการ เมื่อปีพุทธศักราช 2455 และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา

¹สมโรจน์ สวัสดิกุล ๗ อุษยา, "บทความสุดท้ายเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราธิบดี" สื่อบุคคลสำคัญของไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สามเจริญพานิช,
2525), หน้า 100.

พระเสด็จสุเรนทราธิบดีศรีสุริยศักดิ์² การที่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้มีโอกาสรับใช้
ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
ตลอดจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในความสามารถให้จัดการศึกษาเล่าเรียนของ
พระเจ้าลูกยาเธอหลายพระองค์และท่านก็สามารถทำได้เป็นอย่างดีคือครอบครัวของท่านจึง
ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ นับตั้งแต่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงพระเมตตา
แก่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม เป็นเอนกประการ อาทิชื่อบุตรธิดาจำนวน 8 คนนั้นเป็นชื่อที่ทรงคิด
พระราชทานทั้งสิ้น ทรงโปรดปรานให้เด็ก ๆ ได้เข้าเฝ้าเห็นตักแต่ยังจำความไม่ได้³
ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ก็ได้ทรงมีพระมหา
กรุณาธิคุณครอบครัวของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เช่นเดียวกัน ดังนั้นเจ้า
พระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจึงได้นำหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เข้าเฝ้าถวายตัวเป็น
มหาดเล็กรับใช้เบื้องพระยุคลบาท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่
หม่อมหลวงปิ่น อายุประมาณ 11 ขวบ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียนหนังสือ
ที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเป็นนักเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. 2457 ได้
เลขประจำตัว 199⁴ ต่อมาในปี พ.ศ. 2458 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกองนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ขึ้นอย่างวิจิตรสำนักอังกฤษ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับบุตรของพระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการบริวารผู้รับราชการ
ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตไว้ตามเสด็จในงานพระราชพิธี หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้รับ

² รอง ศยามานนท์, "เจ้าพระยาพระเสด็จฯ (ม.ร.ว.เปี้ย มาลากุล)
พ.ศ. 2410 - 2459", ประวัติครู (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2500), หน้า
47-64.

³ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, จรรยาแพทย์ (พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2504), หน้า 24 (องค์การคุรุสภาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการพระราชทาน
เพลิงศพท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยา
ภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 12 เม.ย. 2504)

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

เลือกให้เป็นนักเรียนมหาดเล็กวัยใ้ฐานแรก⁵

การมีโอกาสได้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปฏิบัติงานมหาดเล็กวัยใ้ในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่อายุเพียง 11 ปีเศษ ทำให้เกิดผลที่สำคัญแก่ม่อมหลวงปิ่น ดังนี้

1.1 ได้รับพระเมตตาอบรมสั่งสอนจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เป็นนิจ สืบเนื่องจากม่อมหลวงปิ่น เป็นมหาดเล็กวัยใ้ที่พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้รับราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นมหาดเล็กวัยใ้ฐานเล็ก ฐานแรกในจำนวน 8 คน โดยแบ่งเป็น 2 ชั้นคือ ชั้นใหญ่ (Senior State Page) มีอายุไม่เกิน 18 ปีเต็ม ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ 30 บาท ส่วนชั้นเล็ก (Junior State Page) มีอายุไม่เกิน 15 ปีเต็ม ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ 20 บาท เหตุที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่งมหาดเล็กวัยใ้ให้ก่อคำเนินตามโบราณราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับบุตรของพระบรมวงศานุวงศ์ หรือข้าราชการบริพารผู้รับราชการด้วยความซื่อตรง เป็นประโยชน์ต่อแผ่นดิน เพื่อพระราชทานโอกาสให้ศึกษาารากิจ และได้รับฟังพระบรมราโชวาทระหว่างที่ทรงใช้สอยใกล้ชิด ซึ่งราชประเพณีดังกล่าวนอกจากจะมีในประเทศไทยแล้วยังปรากฏในประเทศอื่น ๆ ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข⁶ นักเรียนมหาดเล็กวัยใ้มีหน้าที่ดังนี้คือ⁷

⁵ ฐานผู้หญิงชุกษี มาลากุล, เรื่องของคนทำแผ่นดิน อัคระชีวะประวัติท่านผู้หญิงชุกษี มาลากุล (ภาคแรก) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518), หน้า 20.

⁶ ทพย์สุนทร อัมมบุตร, "นักเรียนมหาดเล็กวัยใ้" สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2 (คณะกรรมการฉลองวันพระบรมราชสมภพครบ 8 รอบ และ 100 ปี ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจำกัดพิมพ์.) (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทยการพิมพ์, 2523), หน้า 144.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

1. เวลาปกติ อยู่รับใช้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ต้นพระบรมมถัมภกรจนเสด็จเข้าทรงพระบรมมถัมภกร เว้นเวลาเสวยพระกระยาหารกลางวันและค่ำ (เพราะในช่วงนั้นเป็นหน้าที่ของมหาดเล็กตั้งเครื่อง) นอกจากนั้นยังต้องอยู่รับใช้เวลาเสวยพระกระยาหารเช้าและเสวยเครื่องว่างตอนเย็น การอยู่รับใช้ในเวลาปกตินี้แบ่งเป็น 2 เวร เปลี่ยนเวรเวลา 15.00 น. ทุกวัน และเมื่อทรงกีฬาที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้มหาดเล็กรับใช้เล่นกีฬาด้วย

2. เวลาในงานพระราชพิธี ตามเสด็จในงานพระราชพิธีนั้น และนั่งอยู่หลังที่ประทับ

2.1 ในพระบรมมหาราชวัง ถ้าเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปทางฝ่ายใน มหาดเล็กผู้นอกรวมทั้งสมุหราชองครักษ์เข้าไปไม่ได้ นักเรียนมหาดเล็กรับใช้ตามเสด็จเข้าไป และรับเครื่องต่าง ๆ จากมหาดเล็กผู้ใหญ่เข้าไปด้วย (เช่น ทีบพระอิสริยยศ ฯลฯ)

2.2 ในงานพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน นักเรียนมหาดเล็กรับใช้ของไปล่วงหน้าเพื่อรอรับพระมาลาก่อนเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในพระอุโบสถ ถ้าทรงเครื่องจอมพลทหารนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ของล่วงหน้าไป 2 คน เพื่อให้อีกคนรับพระคทา ในการนี้นักเรียนมหาดเล็กรับใช้ของแบ่งเป็น 2 ชุด ชุดที่ 1 ไปล่วงหน้าที่วัดที่หนึ่งและวัดที่สาม ชุดที่ 2 ไปที่วัดที่สอง ส่วนผู้ที่ไม่ต้องไปล่วงหน้าเป็นผู้ตามเสด็จพระราชดำเนิน

2.3 เวลามีแห่ เช่นกระบวนแห่พยุหยาตรา นักเรียนมหาดเล็กรับใช้ของเข้ากระบวนแห่ด้วย

3. เวลาในงานอื่นนอกพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปยังต่างจังหวัด นักเรียนมหาดเล็กรับใช้มีหน้าที่ตามเสด็จทุกคน

จากหน้าที่ของนักเรียนมหาดเล็กซึ่งอยู่รับใช้เวลาระยะ 20 ชั่วโมง ปฏิบัติหน้าที่อยู่เวรรับใช้เวลาทรงพระอักษร เวลาเสด็จออก เวลาทรงปฏิบัติพระราชกิจ และเสด็จพระราชดำเนิน ณ ที่ต่าง ๆ ยกเว้นเวลาเสวยพระกระยาหาร และเข้าที่พระบรมมถัมภกร ดังนั้นหม่อมหลวงปิ่น ซึ่งรับใช้ใกล้ชิดพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดระยะเวลา 6 ปี จึงได้รับความรู้รอบตัวซึ่งหาที่โรงเรียนไม่ได้

สมกับคำที่มีผู้กล่าวว่า "ราชสำนักสมัยนั้น คือการศึกษาชั้นสูงนอกมหาวิทยาลัย" คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาสั่งสอนโดยทางอ้อมและหนักไปในทางปฏิบัติ เช่น ครั้งหนึ่ง มีพระบรมราชโองการให้หม่อมหลวงปิ่น ไปค้นว่าวันที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จออกจากกรุงเพื่อไปต่อสู้กับพระมหาอุปราชาเป็นวันอะไร ทั้ง ๆ ที่ทรงทราบอยู่แล้ว⁸ เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงสร้างเมืองเล็ก ๆ ขึ้นชื่อ "คูสิคธานี" หม่อมหลวงปิ่น เคยเป็นเจ้าหน้าที่พระคลังข้างที่ของคูสิคธานี มีหน้าที่เก็บเงินหลวง เก็บค่าเช่าที่ดินหลวง พระองค์ทรงสอนให้รู้จักทำบัญชีใหญ่กตอง ครั้งหนึ่งท่านทำบัญชีผิด จึงฉีกกระดาษทิ้ง และทำใหม่ พระองค์ก็ทรงรับสั่งว่า ไม่ควรฉีกทิ้งเพราะกระดาษหายาก และโปรดเกล้าฯ ให้ไปหยิบลายพระหัตถ์ที่พระองค์ทรงไว้มาให้ดู เรื่องเหล่านี้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตเป็นอันมาก ท่านระลึกถึงอยู่เสมอ⁹ พระองค์ทรงได้พระราชหฤทัยที่จะปลูกคนให้เป็นคน มิได้ทรงเลี้ยงข้าราชการบริพารในพระราชสำนักให้เป็นคนโง่ ทรงวางหลักการอยู่เสมอ คั้งที่ทรงกำหนดคอบหมายหน้าที่ความรับผิดชอบ ให้เหล่ามหาดเล็กของพระองค์ มิได้ทรงปล่อยปละละเลยที่จะให้ขนาด เล็กของพระองค์ อยู่กันเฉย ๆ¹⁰ คั้งตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการรับผิดชอบในกิจการงานตั้งแต่หม่อมหลวงปิ่น มีอายุเพียง 13 ปีเศษ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดการประกวดประชันแสดงภาพ ณ พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร พระราชวังบางปะอิน หม่อมหลวงปิ่นได้บันทึกไว้ว่า

⁸บัว ศจีเสวี, "พระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, วารสารจันทร์เกษม 143 (กรกฎาคม-สิงหาคม, 2520), หน้า 8.

⁹ส.บ. 5.2.7/15 วชิรานุสรณ์ (ภาควิสาขะ 2490) (บางขุนพรหม : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2490), หน้า 31.

¹⁰จมันฉมรคฤนารักษ์, คูสิคธานีเมืองประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2513), หน้า 279.

1.2 มีหลักที่ยึดไว้มัน ทำให้ไม่ลองลอบไปตามอำเภอใจจนถึงทำความผิดเหมือนบางคน ซึ่งไม่มีที่ยึดเหนี่ยวและไม่สามารถบังคับใจตนเองได้ หลักที่หม่อมหลวงปิ่นยึดไว้ พยายามทำแต่ความดีละเว้นความชั่วก็คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระมหากรุณาธิคุณแก่ท่านเป็นอันพัน คึงปรากฏอย่างชัดเจนจากราชคำรัสรับสั่งคอย เมื่อท่านกราบบังคมทูลว่า "คุณพ่อเสียแล้ว" ในปี พ.ศ. 2459 นั้น พระองค์ทรงพระเมตตารับสั่งว่า "ไม่เป็นไรข้าจะเป็นพ่อให้เจ้าเอง"¹² อีกทั้งทรงพระราชทานเงินเลี้ยงชีพแก่ท่านผู้หญิงเลี้ยงยืม เดือนละ 600 บาท นอกเหนือไปจากเบี้ยหวัดปีละ 4 ชั่ง ซึ่งได้รับพระราชทานอยู่แล้ว เงินเลี้ยงชีพนี้ท่านผู้หญิงเลี้ยงยืมได้รับพระราชทานเป็นประจำตลอดรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หม่อมหลวงปิ่นระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์อยู่เป็นนิจ คึงปรากฏจากหลักฐานที่ท่านเล่าไว้ในเรื่องพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าฯ ตอนที่หนึ่ง ความว่า

คน ฐานะบุญคุณมีนิสัยทั้งดีและชั่วปนกันอยู่ในตัวทุกคน ท่านทั้งหลายที่ได้เคยโตเป็นผู้ใหญ่ ท่านเคยคิดบ้างหรือไม่ว่านิสัยส่วนตัวของท่านนั้นถูกใจมาจากสิ่งใด สำหรับตัวข้าพเจ้าในฐานะที่เป็นคนไทยคนหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่านิสัยส่วนตัวของข้าพเจ้าบางอย่างหรือหลายอย่างนั้น ได้มาจากประสบการณ์ในสนามขณะเป็นนักเรียนเลือดป่า ทำให้ข้าพเจ้าดำรงชีวิตมาได้โดยไม่ต้องอับอาย ขาดหน้าแต่อย่างใดเลย ทั้งมีโชคสิ่งอื่น เป็นเพราะพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าฯ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹³

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้บรรยายถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระองค์ทรงพระราชทานประสบการณ์ต่าง ๆ ล้วนมีคุณค่าสูงยิ่งต่อชีวิตของท่านไว้ในคำประพันธ์บทหนึ่งว่า

¹² เจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี, จรรยาแพทย์, หน้า 26.

¹³ ปิ่น มาลากุล, พระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าฯ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 52,

ประสมการณเหล่านี้	เป็นพยาน
โดยเสด็จพระกุศล	ฉัฐเจ้า
ยอมสบบแต่สังสาร	ศรีสวัสดิ์
วชิระรม เกลา	เกศแก้ว แคนสยาม ¹⁴

โดยปกติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะมีพระบรมราโชวาทที่จะทรงเสกิดและตักเตือนอยู่บ่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นคนใกล้ชิดหรือใครก็ตามที่เข้ามาสู่ราชสำนัก อาจจะเป็นเพราะเหตุนี้เอง ทำให้ผู้ที่ได้มีโอกาสเข้าไปเป็นข้าราชการบริพารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในสมัยนั้น ตลอดจนคนภายนอกพากันรับประสมการณ บทเรียนต่าง ๆ ที่พระราชทานให้เป็นการสั่งสอนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ผู้ที่ทราบในพระราชอัชฌาศัยพากันประพฤติกตคนและปฏิบัติคนแต่ในทางที่ชอบที่ควร ¹⁵ โดยนัยนี้ประสมการณและบทเรียนที่หม่อมหลวงปิ่น ได้เรียนรู้จากการรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทในราชสำนักของพระองค์ตั้งแต่เยาว์วัย จึงนับว่าเป็นมรดกที่มีค่ายิ่ง เป็นเสาหลักที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจ ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณให้ได้กระทำแต่ความดี พากเพียรบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองสืบต่อมาเมื่อท่านก้าวเข้ามารับผิดชอบงานทางการศึกษา ซึ่งเป็นงานที่สำคัญยิ่ง ท่านจึงตระหนักถึงความสำคัญของการมุ่งปลูกฝังอบรมเยาวชนของชาติ นับเป็นแบบอย่างของความมกตัญญูกตเวทีและเทิดทูนพระบารมีในล้นเกล้ารัชกาลที่ 6 และรัชกาลปัจจุบันที่สูงยิ่ง และยังปฏิบัติยิ่งกว่าผู้ใดจะพึงกระทำได้อย่างสม่ำเสมอและสงบเสงี่ยมเช่นท่าน

ครั้งเมื่อหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้รับเชิญจากกรมการวจิราวุฒวิทยาลัยให้ไปกล่าวโอวาทแก่นักเรียน เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 หม่อมหลวงปิ่นในฐานะเป็นศิษย์เก่าเมื่อครั้งวจิราวุฒวิทยาลัย ยังเป็นโรงเรียนขนาดเล็กหลวงอยู่ที่รำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณพระองค์ท่าน ดังโอวาทตอนหนึ่งความว่า

¹⁴ปิ่น มาลากุล, พระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าฯ, หน้า 53.

¹⁵หม่อมอมรรตุมารักษ์, คุณศิษยานุศิษย์เมืองประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 108.

...ยินดีมากที่ได้มาเห็นโรงเรียนที่เคยอยู่มาอย่างรื่นเริง สนุกสบาย ทั้งกายใจ เจริญขึ้น นักเรียนรุ่นหลังนี้ไต่เปรียบนักเรียนรุ่นเก่า ในสมัยโนนโรงเรียนเรายังไม่มืตกเลยจนหลังเคียว มีแคเรื่อนหลังคา มุงควายจาก แต่มักเรียนรุ่นเก่าไต่เปรียบนักเรียนรุ่นหลังอยู่เหมือนกัน คือ ไต่มีโอกาสเขาเผาลนเกล้าฯ รัชกาลที่ 6 อย่างใกล้ชิด ไต่รับ ฟังรับสั่งควยหูของตัวเองเสมอ ไต่พยายามทำตัวให้ติดตามพระบรม ราโชวาท...สิ่งที่เรารุ่นใหม่และรุ่นเก่ามีใจตรงกันคือ ตางก็ระลึกถึง พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์อยู่เสมอ เป็นเครื่องผูกมัดให้เราสนิท สนิทกันอยู่ตลอดไป...นักเรียนอาจจะระลึกแต่เพียงว่าพระองค์ทรงให้ กำเนิดโรงเรียนเท่านั้นหรือ แต่มักเรียนรุ่นเการะลึกมากไปกว่านั้น...¹⁶

1.3 เป็นที่ทราบกันดีว่า หม่อมหลวงปิ่น มีผลงานด้านการประพันธ์ เป็นอันมาก ทั้งงานด้านวิชาการโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการศึกษา สารคดี ทองเที่ยว มหละครและกวีนิพนธ์¹⁷ ล้วนแต่มีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งจึงได้รับการยกย่องว่าเป็น "กวีรัตนโกสินทร์" อีกทั้งยังเป็นราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม ประเภทวรรณศิลป์ สาขาวรรณคดีและภาษาศาสตร์ ท่านเป็นราชบัณฑิตรุ่นแรก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง เมื่อวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2485 และดำรงตำแหน่งประธานสำนักควย¹⁸ บุคคลสำคัญซึ่งมีส่วนทำให้ท่านได้รับยกย่องว่าเป็นกวีรัตนโกสินทร์คือพระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง พระองค์ทรงสนับสนุนมหาดเล็กที่ทรงใช้สอยใกล้ชิด ให้เข้าถึงวรรณกรรมของชาติ มีหลายท่านที่บำเพ็ญตนเป็นนักประพันธ์ แค้นโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ไปตาม ๆ กัน¹⁹ เจือ สตะเวทิน ได้กล่าวถึงหม่อมหลวงปิ่นว่า

¹⁶ส.บ. 5.2.7/15. วชิราวุธานุสาสน์ (ภาควิสาขะ 2490), หน้า 29.

¹⁷สัมภาษณ์ราชบัณฑิต ม.ล.ปิ่น มาลากุล ประธานสำนักศิลปกรรม, วารสารราชบัณฑิตสถาน 3 (กรกฎาคม-กันยายน, 2520): 8.

¹⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹⁹จมีนอมรครุณาภิรักษ์, กุสิดธานีเมืองประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 31.

"ในปฐมวัย หม่อมหลวงปิ่น เป็นมหาดเล็กรับใช้ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยเล่าไว้ในหนังสือรวมกวีนิพนธ์ของท่านเล่มหนึ่งว่าเคยได้รับพระมหากรุณาธิคุณทรงสอนวิธีแต่งโคลงสี่สุภาพให้ ฉะนั้นถ้าพูดอย่างธรรมดา ๆ ก็พูดได้ว่า เป็นศิษย์ทางแต่งหนังสือจะถูกต้องมากกว่าเพราะหม่อมหลวงปิ่น แต่งหนังสือแทบทุกชนิด"²⁰

จากข้อเขียนของ เจื้อ สตะเวทิน ที่กล่าวแล้ว แสดงให้เห็นว่าการที่หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่แวดล้อมไปด้วยบรรยากาศในการอบรมปลูกฝังให้มีความรักและชื่นชมในภาษาและศิลปวัฒนธรรมของชาติมาแต่เยาว์วัย โดยเป็นมหาดเล็กรับใช้ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเวลาถึง 6 ปีเศษ และยิ่งไปกว่านั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้ทรงเมตตาเป็นครูสอนการแต่งคำประพันธ์โคลงสี่สุภาพแก่ท่าน จึงทำให้หม่อมหลวงปิ่น มาลากุลรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้า ดังปรากฏหลักฐานซึ่งท่านเขียนไว้ในหนังสือ "คำประพันธ์ร้อยเรื่อง" หน้าแรกว่า

หัวใจยังเฝ้าอยู่	ตราบใจ
ข้าพระบาทมีใจ	คืนคืน
รำลึกพระคุณใน	อดีต
ยามสุขทุกข์ไปวัน	ว่างเกล้า กตัญญู
รู้คุณที่พระเกี้ยว	แคกาด กอนนา
องค์พระปรมาจารย์	ปราชญ์เจ้า
มหาธีรราชชนาน	นามชัศติยศ นอ
ทรงสั่งสอนได้เกล้า	ก่อนครั้งยังเยาว์

²⁰ เจื้อ สตะเวทิน, "กวีรัตนโกสินทร์ ๗๗๗ ม.ล.ปิ่น มาลากุล" ภาษาไทยนอกห้องเรียน เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: สุทธิสารการพิมพ์, 2519), หน้า 97.

เอางานกักราบได้	แบบโคลง สีนอ
โทเอกสัมผัสโยง	อยู่ไซร์
นับเป็นพระราชโอง	การตรีศ
ให้แก่งโคลงสี่ไค้	คั้งเส้น สีแดง
แรงครูอยู่เร่งให้	ใจหาญ
การประพันธ์เป็นงาน	คนเด่น
ชีวิตเปรียบอุทยาน	ยิ่งสุข
ชีวิตยังไปเว้น	วางเกล้า กศัญญ ²¹

เป็นที่ทราบกันในราชสำนักว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร บทความ ฯลฯ เรื่องใดเรื่องหนึ่งเสร็จแล้ว มักจะไปรื้อให้ มหาดเล็กที่ใกล้ชิดอ่านถวายให้ทรงฟังหรืออ่านต่อหน้าที่ประทับอันมีข้าราชการ อยู่เป็นอันมาก และในบรรดามหาดเล็กที่ทรงโปรดว่าเสียงดี อ่านชัดถ้อยชัดคำ คู่กับ ลายพระหัตถ์ ไปรคเกล้าให้อ่านถวายเสมอก็มี หม่อมหลวงปิ่น และนายจำยวด (ป้าณี ไกรฤกษ์)²² ดังปรากฏในบันทึกรายวันของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ตอนหนึ่ง บันทึกลงไว้ว่า "วันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2461 ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง "ทานรอง" เสร็จและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้อ่านให้ฟังกัน เมื่อเสวยพระกระยาหารค่ำเสร็จแล้ว" "วันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2462 คืนวันนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้อ่านนิทานพระราชนิพนธ์เรื่อง "ของเป็นเหตุ" ซึ่งได้ทรงพระราชนิพนธ์เสร็จสู่กันฟัง ขณะพักการซ้อมรบ" "วันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2463 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้อ่าน "แมลงป่องทอง" ให้ฟังกันที่โต๊ะเสวยอ่านตอน 3 บท 1-4" "วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2463 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้อ่าน "แมลงป่องทอง" ตอน 3 บทที่ 5-8

²¹ปิ่น มาลากุล, คำประพันธ์ร้อยเรื่อง (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 1.

²²บัว ศิริเสวี, พระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่มหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, หน้า 10.

เสร็จแล้วอ่านเรื่อง "ตั้งใจดี" ของนายสวัสดิ์ นักสืบ (พระราชทาน)" เป็นต้น²³

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล มีหน้าที่ราชการในฐานะมหาดเล็กรับใช้ในองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณในการอบรมสั่งสอนประจักษ์คุณและศิษย์ นอกจากนี้ยังปรากฏว่า ท่านยังได้รับมอบหมายจากพระเจ้าอยู่หัวให้มีหน้าที่พิเศษในการร่วมเป็นคณะกรรมการหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ "คูลิตสมิต"²⁴ ซึ่งมีคณะกรรมการ ประกอบด้วยบุคคล ๑ คน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นบรรณาธิการใหญ่ แต่ที่จริงนั้นพระองค์ทรงเขียนเองมากกว่าครึ่งเล่ม หม่อมหลวงปิ่น เพิ่งจะเริ่มหัดเขียนจึงทำงานทางธุรการเป็นส่วนใหญ่ เช่น รับต้นฉบับไปส่งโรงพิมพ์ ตรวจสอบ เป็นต้น ท่านเล่าไว้ดังนี้

...ในปี พ.ศ. 2461 ขณะนั้นข้าพเจ้ารับราชการเป็นนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ของทูลกระหม่อมปู่ไปถวายแก่ไปครั้งนั้นมีราชการที่จะต้องกลับกรุงเทพฯ ทุกสัปดาห์ก็ว่าไต่ คอยเหตุหม่อมเจ้าคุณสุภาภรณ์ วรวรณกับข้าพเจ้ามีหน้าที่จัดการออกหนังสือพิมพ์คูลิตสมิตทุกสัปดาห์ เราสองคนกับนักการอีกสองคนของมูลนิธิ เปลี่ยนหน้าทุกวันไปกรุงเทพฯ สัปดาห์ละประมาณ 5 ครั้ง เพื่อคัดคอกับผู้เขียนเรื่อง ข่างภาพ โรงพิมพ์เพื่อตรวจสอบ ฯลฯ วารสารคูลิตสมิตนั้นออกครั้งแรก เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2461 ก่อนเสด็จพระราชดำเนินเพิงงหาสัปดาห์เท่านั้น ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่เราจะต้องบริหารงานกิจการทางจังหวัด ของสุภูมิงานเพื่อใหวารสารรายสัปดาห์นั้นออกตามกำหนดและแบกภาระที่จะต้องเดินทางมากรุงเทพฯ และกลับไปนครปฐมบ่อยครั้ง...²⁵

²³ปิ่น มาลากุล, มีอะไรในอดีต (เมื่อ 60 ปีก่อน) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชมม, 2523), หน้า 5, 11, 85.

²⁴อภัย จันทวิมล, ครูไทย 200 ปี, หน้า 79.

²⁵ปิ่น มาลากุล, การซ่อมรอยเสื่อป่า พ.ศ. 2461 และพระราชวังสนามจันทร์ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 2.

ประสบการณ์ระหว่างปฏิบัติหน้าที่นักเรียนมหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดเบื้อง
พระยุคลบาทพระเจ้าอยู่หัวในราชสำนักตลอดเวลาเยาว์วัย รับผิดชอบ ปฏิบัติงานที่ได้
รับมอบหมายตามหน้าที่อย่างเรียบร้อยเป็นที่พอพระราชหฤทัยประกอบด้วยพระเมตตา
อบรมสั่งสอนในด้านการประพันธ์และการละคร จึงทำให้ท่านยังเกิดความรักลึกซึ้ง
และเห็นคุณค่าของการประพันธ์มากเป็นพิเศษ ท่านได้เริ่มเขียนหนังสือเมื่ออายุ
ประมาณ 14 ปี ผลงานที่เขียนคือ งานด้านคำประพันธ์ เมื่ออายุได้ 21 ปี ขณะกำลัง
ศึกษา ณ ต่างประเทศ ได้เขียนเรื่องลงหนังสือพิมพ์ ส่วนเรื่องประเภทละครและ
เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานั้นเริ่มเขียนเมื่อประมาณ พ.ศ. 2477-2478²⁶ ในด้าน
การละครท่านเคยแสดงละครพระราชนิพนธ์หลายเรื่องทั้งละครรำและละครพูด
ละครเรื่องสำคัญ ๆ ที่เคยแสดงเช่น เรื่องโพงพาง และหัวใจนักรบ เป็นต้น นอก
จากนี้เคยได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าชุดละครปริศนา (คัมภีร์กรรมโย)²⁷ หลายครั้ง

²⁶ พรพธงาม แยมบุญเรือง, "การจำแนกประเภทผลงานวรรณกรรมของ
ม.ล.ปิ่น มาลากุล" (ปริทัศน์พนมมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524),
หน้า 25

²⁷ เรื่องเดิม, หน้า 29.

*คัมภีร์กรรมโย เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการฝึกซ้อมตัวละครของพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์ได้ทรงพัฒนา Dumb Crambo ของ
อังกฤษมาเป็นละครปริศนาของไทย วิธีการเล่นคือ แบ่งผู้เล่นเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายละ
20-30 คน เรียกว่า ฝ่าย ก และ ฝ่าย ข ก็ได้ ฝ่าย ก แสดงละครปริศนา คือ
เลือกภานิตหรือคำพังเพย ซึ่งตามปกติจะประกอบด้วยคำ 4 คำ มาแสดง 4 เรื่อง
ใหม่มีความหมายถึงคำ 4 คำนั้น ตามลำดับ โดยไม่บอกออกมาว่าอะไร เสร็จแล้ว
แสดง "รวมคำ" เป็นเรื่องที่ 5 ใหม่มีความหมายตรงกับภานิต หรือคำพังเพยนั้น
จบแล้ว ฝ่าย ข ก็ทายว่าภานิตหรือคำพังเพยนั้นคืออะไร ถ้าทายผิดก็อาจแสดง
"รวมคำ" ใหม่ให้ทายเข้า เสร็จแล้วฝ่าย ข ก็แสดงให้ฝ่าย ก ดูบ้าง ผู้ที่จะเป็น
หัวหน้าชุดละครจะได้รับการแต่งตั้งล่วงหน้า 24 ชั่วโมง เพื่อจะได้มีเวลาไปศึกษา
ภานิตและเตรียมการต่าง ๆ

ดังปรากฏหลักฐานในบันทึกรายวันที่ท่านจดไว้เมื่อปี พ.ศ. 2462 บันทึกไว้ว่า "วันที่ 29 กุมภาพันธ์ ไม่เสด็จลงเพราะสนามและ กลางคืนคัมภีร์क्रमโยทหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นกัปตัน ภาษิต "วิวัฒนาการคอก" (คำว่าทนายแสดงเรื่องไมยราบคัมภีร์พระราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทนายคอก) อีกฝ่ายหนึ่งหลวงจรูญฯ เป็นกัปตัน "น้ำลอคตอตุก"²⁸ ทั้งการแต่งหนังสือและการละครจึงเป็นงานที่ท่านโปรดปรานมาก²⁹ โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ. 2458-2464 ขณะที่ท่านเป็นนักเรียนมหาดเล็กรับใช้และต้องตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัวในการซ้อมรบเสือป่ามาโดยตลอด นับเป็นโอกาสดีที่ท่านได้รับการฝึกหัดอบรมทางการละคร ดังที่ท่านเล่าว่า

ค่ายหลวงโพธารามนั้นเคยเป็นที่สนุกสนาน เป็นที่เกิดของบทละครพระราชนิพนธ์แบบภาพยนตร์ ข้าพเจ้าเองเคยร่วมแสดงละครนั้นถึง 3 ปีติดกัน ในพ.ศ. 2461-2463... คั้นวันนั้นเป็นการเลี้ยงและการรื่นเริงอย่างสนุกสนาน มีการแสดงละครสองคณะ คณะเจ้าคุณประสิทธิ์ศุภการแสดงคัมภีร์क्रमโยทแล้วคณะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแสดงละครทุกเรื่องภาพยนตร์เรื่อง "สร้อยคอไข่มุก" ละครเรื่องนี้มีถึง 19 ฉาก และข้าพเจ้าแสดงเป็นตัวประกอบด้วยคนหนึ่ง³⁰

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้ประมวลข้างต้นจึงเป็นที่ประจักษ์ว่า หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นบุคคลผู้มีความรอบรู้ ความชำนาญอันเกี่ยวเนื่องกับการประพันธ์และการละคร ทั้งนี้สืบเนื่องจากได้อยู่ใกล้ชิดเบื้องยุคลบาทในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ซึ่งมีความเป็นอัจฉริยะทางด้านอักษรศาสตร์ หม่อมหลวงปิ่น ได้งานประสมการณ เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากพระองค์ท่านหลายด้าน โดยเฉพาะเกี่ยวกับวรรณกรรม ดังปรากฏจากหลักฐานข้างต้น ท่านได้

²⁸ปิ่น มาลากุล, มีอะไรในอดีต (เมื่อ 60 ปีก่อน), หน้า 75.

²⁹เจือ สตะเวทิน, ภาษาไทยนอกห้องเรียน เล่ม 2, หน้า 102.

³⁰ปิ่น มาลากุล, พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2530), หน้า 56.

รับพระบรมราชานุญาตให้ทำหน้าที่พิเศษในการจัดเก็บพระราชนิพนธ์แต่ละคร และ พระราชทานให้อ่านบทละครให้ที่ประชุมฟัง ทรงตั้งให้รวมในคณะบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ คุณลิขิต ทรงมอบหมายให้ทำหน้าที่กำกับเวทีละครพระราชนิพนธ์บางเรื่อง และทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แสดงละครพระราชนิพนธ์ และแสดงละครปริศนา (Dumb Crambo) ประกอบกับท่านได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับทุนไปศึกษาภาษาสันสกฤต และบาลีจนเชี่ยวชาญถึงระดับชั้นเกียรตินิยม นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะภาษาทั้งสองเป็นรากฐานที่สำคัญของภาษาไทย จึงจัดว่าหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นผู้มีความรู้ แดกฉานลึกซึ้งทางด้านอักษรศาสตร์ ยังผลให้งานเขียนของท่านมีประสิทธิภาพและมี คุณค่าทางวรรณศิลป์ยิ่งนักและเนื่องด้วยท่านเกี่ยวข้องรับผิดชอบในแวดวงการศึกษาของ ชาติตลอดชั่วอายุการรับราชการ จึงฝาก "สาร" ให้ผู้อ่านได้รับแง่คิดในผลงานวรรณ กรรมประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะผลงานโคลงกลอนสั้น ๆ "ศึกษานิพนธ์" และที่น่าสนใจ ยิ่งก็คือ "บทละครพูด" ท่านได้แทรกข้อคิดเกี่ยวกับกาวิศึกษาตลอดจนคติปรัชญาอย่าง เด่นชัด ล้วนแต่มีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง

น่าสังเกตว่าของชำร่วยซึ่งท่านมอบให้บุคคลต่าง ๆ เนื่องในโอกาสวันสำคัญ มักจะเป็นหนังสือที่ท่านแต่งด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ เช่น ในโอกาสครบรอบวันคล้าย วันเกิดของท่านเอง 24 ตุลาคม พ.ศ. 2503 กำนัลหนังสือ Miscellaneous Problems ปี พ.ศ. 2505 กำนัลหนังสือคำประพันธ์ร้อยเรื่อง ต่อมาในปี พ.ศ. 2518 กำนัลหนังสือเรื่องคำประพันธ์สรภามวยการ เป็นต้น และจากการสัมภาษณ์ นายอภัย จันทวิมล อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ท่านได้กรุณาเล่าให้ผู้วิจัย ฟังว่า * เมื่อปี พ.ศ. 2511 ซึ่งเป็นปีที่ นายอภัย มีอายุครบ 5 รอบ หม่อมหลวงปิ่น และท่านผู้หนึ่งได้กรุณาไปเยี่ยมที่บ้าน พร้อมกับมอบหนังสือเล่มเล็ก ๆ ห่อหนึ่งให้ด้วย ปรากฏว่าหนังสือเล่มนั้นชื่อ "บรรณอนุสรณ์" เขียนด้วยลายมือของท่านเองโดยตลอด มีคำนำว่า

* นายอภัย จันทวิมล, อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, คำสัมภาษณ์

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
มอบอำนาจพระแก้ว

นายอภิรักษ์ จันทวิมล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
ในวันทำบุญอายุครบห้ารอบ
16 กพ. 2511

นายอภิรักษ์ จันทวิมล เล่าว่าท่านไม่เคยทราบเรื่องหนังสือบรรณอนุสรณ์มาก่อน จึงแอบพลิกหนังสือนี้อ่านในมุมเงิบตามลำพัง อ่านไปมาตาไหลไป เพราะปรากฏเรื่องราวที่หม่อมหลวงปิ่น กล่าวถึงท่านนับตั้งแต่ได้รู้จักกับท่านเป็นครั้งแรกที่เมืองเขินัวเมื่อปี พ.ศ. 2474

จากคำบอกเล่าของนายอภิรักษ์ จันทวิมลข้างต้นจึงสะท้อนให้เห็นได้ว่า นอกจากความสามารถพิเศษในการสร้างสรรค์งานเขียนที่ล้วนมีสาระและคุณค่า สมคำยกย่องว่า "กวีรัตนโกสินทร์" แล้ว ผลพลอยได้จากประสบการณ์ในการได้รับการปลูกฝังถ่ายทอดให้มีใจรักทางด้านอักษรศาสตร์ ยังมีผลต่อการฝึกเกลาจิตใจของท่านให้มีความละเอียดอ่อน สุขุม เมตตา ยกย่องให้เกียรติผู้อื่นด้วยประการต่าง ๆ ดังขอยกคำกลอนที่ปรากฏในหนังสือ "บรรณอนุสรณ์" ที่ท่านเขียนมอบแก่นักเรียนนายอภิรักษ์ จันทวิมล ตอนหนึ่งว่า

การสูงเสียดคนเชื่อท่านปลัด

ทุกจังหวัดจัดแจงแข่งขัน

ได้เข้าเวทีคอมมิวนิสต์สำคัญ

นำเกียรตินั้นมาให้แก่ไทยเรา³¹

ปัจจุบันหม่อมหลวงปิ่น เป็นข้าราชการบำนาญสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ พ้นภาระรับผิดชอบจากกิจการราชการทั้งปวงแล้ว แต่การแต่งหนังสือและการละครยังเป็นงานที่ท่านผูกพันตลอดมา จึงปรากฏกิจกรรมสำคัญอย่างยิ่ง คือ งานมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและงานหอวิชาการอนุสรณ์ เพื่อ

³¹ปิ่น มาลากุล, บรรณอนุสรณ์ 16 กพ. 2511 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 8.

เก็บรวบรวมจัดพิมพ์และเผยแพร่พระราชประวัติ และพระราชนิพนธ์ของพระองค์ให้ สมบูรณ์ถูกต้องเพื่อใช้ในการศึกษาและอ้างอิงต่อไป³² อาจกล่าวได้ว่าพระจริยวัตร ทางคานการละครและการพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ประกอบกับ พระเมตตา อบรมสั่งสอนต่อหม่อมหลวงปิ่น ทั้งแต่เยาว์วัยนี้เองได้หล่อหลอมจนกระทั่ง ได้กลายเป็นความรู้สึกผูกพันอย่างลึกซึ้งภายในจิตใจของท่าน จานอติแรกที่ เป็นประโยชน์ ต่อสังคมไทย เหล่านี้เองได้มีส่วนประโยชน์ชีวิตท่านให้สดชื่นตราบเท่าปัจจุบันนี้

1.4 ได้รับประสบการณ์และแนวความคิดในด้านการปกครองระบอบ ประชาธิปไตย ทั้งนี้สืบเนื่องจากหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล มีโอกาสรับใช้ใกล้ชิด เบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2461 พระองค์ได้ทรงวางผังเมืองสมมุติขึ้น เพื่อทดลองการบริหาร ตามระบอบประชาธิปไตย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการจับจองที่ดิน และ 4 วันต่อมาเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2461 ได้พระราชทานชื่อเมืองสมมุติว่า "คูสิคธานี"³³

คูสิคธานีเป็นนคร พลเมืองเรียกว่านาคกร ประชาชนเรียกว่าทวยนาคกร ข้าราชการในพระราชสำนักเป็นทวยนาคกร รุ่นแรกของคูสิคธานีมีประมาณ 200 คน

³² มัลลิกา ศวิตชาติ, "บุคคลผู้ได้รับเหรียญคุณภีมาลาเข็มศิลปวิทยา" ข้าราชการ 27 (ธันวาคม 2525): 102.

³³ ปิ่น มาลากุล, "คูสิคธานี" สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว เล่ม 2, หน้า 97.

เป็นชายทั้งสิ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเป็นนคราภิบาลผู้เป็นใหญ่ในคฤส
 ธานี ทรงเป็นแค่เพียงนครผู้หนึ่ง ทรงให้พระนามแฝงว่า "นายราม ๗ กรุงเทพ"
 ซึ่งผู้อื่นเรียกว่า "ท่านราม"³⁴ เรื่องที่สำคัญที่สุดของเมืองประชาธิปไตยของพระบาท
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคือการทดลองปฏิบัติตามวิถีทางการเมือง คฤสธานีมี
 พรรคการเมืองสองพรรค คือพรรคแพรวแถบสีน้ำเงิน และพรรคแพรวแถบสีแดง
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทดลองให้มีการเลือกตั้ง 2 แบบคือ
 แบบเลือกนคราภิบาลโดยตรงและแบบให้เลือกตั้งเซฐรฐรฐของอำเภอต่าง ๆ ก่อน
 แล้วจึงมาเลือกตั้งนคราภิบาลจากบรรดาเซฐรฐรฐเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
 เกळाเจ้าอยู่หัวทรงมีวิธีการสอนอย่างแยบคาย เมื่อได้ทรงอำนาจการเลือกตั้งเป็นผล
 สำเร็จแล้วก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้อื่นอำนวยความสะดวก³⁵ หม่อมหลวงปิ่น
 มาลากุลเล่าว่าท่านคูเหมือนจะมีอายุน้อยที่สุดที่มีสิทธิเลือกตั้งนคราภิบาล ครั้งแรกใน
 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2461 คือมีอายุเพียง 15 ปีกับ 3 วันเท่านั้น³⁶ และเนื่องจาก
 คฤสธานีกำหนดให้นับเวลาเดือนเท่ากับ 1 ปีของคฤสธานี ดังนั้นจึงมีการเลือกตั้งกัน
 บ่อย ๆ

ท่านผู้หญิงคูมณี มาลากุล บรรยายเกี่ยวกับสภาพการณ์ระหว่างที่พระบาท
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง "คฤสธานี" ซึ่งเกี่ยวข้องกับหม่อมหลวงปิ่น
 มาลากุล ดังนี้

³⁴ปิ่น มาลากุล, พระมหากษัตริย์คุณอันสนเกล้า, หน้า 36.

³⁵ปิ่น มาลากุล, "คฤสธานี" สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เล่ม 2, หน้า 103-204.

³⁶ปิ่น มาลากุล, มีอะไรในอดีต (เมื่อ 60 ปีก่อน), หน้า 16.

ในขณะนั้นพระเจ้าอยู่หัวยังทรงดำรงพระองค์เป็นโสดอยู่ ประทับอยู่
 กับมหาดเล็กที่ถูกระราชอภัยยศ ทรงพระราชนิพนธ์บทละครและบทความ
 ต่าง ๆ ไว้มากมาย ซึ่งบางเรื่องโคตรงสอนวิธีการปกครองแบบประชา
 ธิปไตยไว้โดยตรง นอกจากนั้นยังโปรดเกล้าฯให้สร้างเมืองจำลองขึ้นใน
 พระราชวังดุสิตก่อนแล้วย้ายไปเมื่อเสด็จไปประทับที่วังพญาไท เมือง
 ประชาธิปไตยที่ทรงเรียกว่าดุสิตธานี ซึ่งทุกคนต้องมีอาชีพของตนเอง
 เองทรงใ้พระนามาภิไธยว่า นายราม ๓ กรุงเทพฯ มีอาชีพเป็นทนาย
 ความ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นคนเก็บค่าเช่าของพระคลังข้างที่
 เป็นต้น ทุกคนจะต้องเสียภาษี และต้องมีบ้านอยู่ริมถนนสายเล็ก ๆ ในธานี
 ถ้าใครไม่มีเงินสร้างบ้านก็ต้องเช่าบ้านหรือห้องแถวอยู่เช่น หม่อมหลวงปิ่น
 มาลากุล เขาห้องแถวอยู่ในดุสิตธานี ใ้วิธีการปกครองแบบประชาธิปไตย
 มีพรรคการเมือง 2 พรรค เมืองนั้นนาคนมาก มีพระราชวัง มีวัด มีที่ทำการ
 รัฐบาลและอื่น ๆ เหมือนเมืองจริง ๆ หมดทุกอย่าง มีหนังสือพิมพ์รายวัน
 2 ฉบับ ชื่อ "ดุสิตสมัย" กับ "ดุสิตเรกอร์เตอร์" และมีหนังสือพิมพ์ราย
 สัปดาห์ 1 ฉบับ ชื่อ ดุสิตสมิต มีบรรณาธิการ 9 คน ซึ่งแท้ที่จริงนั้น
 พระองค์ทรงเขียนมากกว่าครึ่งเล่ม หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เียงจะเริ่ม
 หักเขียน แต่ทำงานทางราชการ ก็รับคนฉบับไปส่งโรงพิมพ์และตรวจปรุพ
 หนังสือพิมพ์ดุสิตสมิตมีคุณภาพดีเยี่ยม พระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ทั้ง
 รอยแถวและรอยกรอง³⁷

สภาพการณ์ตลอดจนกิจกรรมที่ท่านผูกพันเกี่ยวเนื่องใน "ดุสิตธานี" ดังกล่าว
 ข้างต้นทำให้หม่อมหลวงปิ่น ได้รับประสบการณ์ และแนวคิดในการปกครองระบอบ
 ประชาธิปไตยตั้งแต่เยาว์วัย ได้มีโอกาสเรียนรู้ สัมผัสสิ่งที่เป็นปรัชญาลึกซึ้ง อันแฝง
 อยู่ในดุสิตธานี เมืองประชาธิปไตยในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2513 ท่านได้เป็นริ้วแรงสำคัญชักชวนข้าราชการ
 ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคณะหนึ่ง ดำเนินการวิจัยเรื่อง "ดุสิตธานี"
 โดยระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง ท่านได้เป็นผู้บรรยายและทราชมดุสิตธานี
 ดังปรากฏในหนังสือ "ดุสิตธานีเมืองประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัว"³⁸ มีรูปเล่มเป็นสี่เหลี่ยมจตุรัสปกสีฟ้า มีตัวอักษรสีทองจารึกชื่อเรื่องเขียน

³⁷ ท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล, เรื่องของคนห้าแผ่นดิน อัคระชีวะประวัติ
ท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล (ภาคแรก), หน้า 28.

³⁸ ปิ่น มาลากุล, ดุสิตธานีเมืองประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: บริษัทไทยวัฒนาพานิช, 2513)

ด้วยลายมือของตนเอง จะเห็นภาพถ่ายแสดงทิวทัศน์กุลิตธานี กลุ่มอาคารบ้านเรือน พระราชวัง ศาลารัฐบาลสมเด็จกุลิต และภาพอื่น ๆ อีกรวม 44 ภาพ จากการอ่าน เรื่องราวและคำบรรยายภาพของท่านแล้ว นอกจากจะรู้สึกเสมือนว่าเราได้ติดตาม ท่านเข้าไปสู่กุลิตธานี เมืองประชาธิปไตยในฝัน อันมีความวิจิตรพิสดารยิ่งนัก ทำให้ ได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกุลิตธานีเป็นอย่างดีแล้วยังแสดงให้เห็นชัดว่า ประสบการณ์ ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับกุลิตธานี ได้ผูกพันแทรกซึม อยู่ในจิตใจของท่านตลอดมา

1.5 มีโอกาสได้เห็นชนบทรวมนิยมประเพณี พระราชพิธีต่าง ๆ จนคุ้นเคยซาบซึ้งฝังแน่นในความเป็นไทย ท่านเป็นมหาดเล็กรับใช้พระเจ้าอยู่หัวมา นานถึง 6 ปีเศษ ตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัวในงานพระราชพิธีต่าง ๆ กล่าวคือ³⁹

1. ในพระบรมมหาราชวัง ถ้าเสด็จพระราชดำเนินเข้าไป ทางฝ่ายใน มหาดเล็กผู้น้อมรับทั้งสมุหราชองครักษ์ เข้าไปไม่ได้ นักเรียนมหาดเล็ก รับใช้ของตามเสด็จฯ เข้าไปและรับเครื่องต่าง ๆ จากมหาดเล็กผู้ใหญ่เข้าไปด้วย (เช่น หีบพระโอสถ ฯลฯ)

2. ในงานพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน นักเรียนมหาดเล็ก รับใช้ของไปล่วงหน้าเพื่อรอรับพระมาลาก่อนเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปใน พระอุโบสถ ถ้าทรงเครื่องจอมพลทหารนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ของไปล่วงหน้า 2 คน เพื่อให้ถือคนรับพระคทา ในกรณีนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ของแบ่งเป็น 2 ชุด ชุดที่ 1 ไปล่วงหน้าวัดที่หนึ่งและวัดที่สาม ชุดที่ 2 ไปวัดที่สอง ส่วนผู้ที่ ไม่ต้องไปล่วงหน้าเป็นผู้ตามเสด็จพระราชดำเนิน

3. เวลามีแห่ เช่น กระบวนพยุหยาตรา นักเรียนมหาดเล็ก รับใช้ของเขากระบวนแห่ด้วย

จากประสบการณ์ที่ท่านได้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท ตลอดเวลาเยาว์วัย ทำให้ท่านเห็นคุณค่าความสำคัญของวัฒนธรรม ชนบทรวมนิยม

³⁹ ทพยศูเนตร อนันตบุตร, "นักเรียนมหาดเล็กรับใช้" สารานุกรม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2, หน้า 147.

ประเพณีที่เกี่ยวข้อง โดยท่านเป็นบุคคลหนึ่งซึ่งมีความมั่นคงในหลักการสำคัญ สิ่งใดที่เป็นประเพณี ท่านมักไม่ยอมให้มีการเปลี่ยนแปลง อาทิบทพระราชนิพนธ์ เมื่อจะมีการแสดงวิทยาลัยและโรงเรียนบางแห่งที่ถูกรบเร้าจากผู้แสดง หรือผู้เรียกร้องขอให้ลดหย่อนผ่อนปรน คัดหรือเก็บสิ่งที่คิดว่าจะถูกใจผู้ชม ถ้าได้นำกราบเรียนปรึกษาก่อนการแสดง มักไม่ได้รับความเห็นชอบ ท่านยังรักษาระเพณีของการแสดงในรัชสมัยรัชกาลที่ 6 บางประการไว้ อาทิ จักที่นั่งด้านหน้าของห้องชม เป็นบ็อกซ์ ก่อนเปิดฉากให้กระทืบ 3 ครั้ง เป็นการเตือนให้ทั้งผู้เฒ่าและผู้หนุ่มรู้ตัว ไม่ยอมให้มีการสลัดฉากด้วยการร้องว่าอย่างอื่น นอกจากเป็นการแสดงที่เกี่ยวข้องหรือเสริมการแสดง เป็นต้น⁴⁰

อาจกล่าวได้ว่าหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้รับมรดกทางวัฒนธรรม ชนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม จากการศึกษาที่ได้มีโอกาสปฏิบัติหน้าที่นักเรียนมหาดเล็กรับใช้ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่เจือ สตะเวทิน กล่าวไว้

... เราสละชีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นว่า สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าเพราะทรงเป็นนักปราชญ์อย่างแท้จริง ในวิชามนุษยวิทยา เราถือว่า มนุษย์รับมรดกทางวัฒนธรรมกันมาทุกกระยะ เมื่อพิจารณาถึงพระราชกรณียกิจทางวัฒนธรรม สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าผู้ทรงเป็นอาจารย์ของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เราคงจะกล่าวได้ว่าหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นผู้รับพระราชทานมรดกทางวัฒนธรรมจากสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าพระองค์นั้นไต่ มากกว่าผู้ใดทั้งสิ้น...⁴¹

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ ท่านจึงซึมซับวัฒนธรรม ชนบธรรมเนียมประเพณีอันงดงามของไทยไว้ในสายเลือด ดังปรากฏในกวีนิพนธ์บทหนึ่งซึ่งท่านประพันธ์บนเครื่องบิน เห็นอ่าวเปอร์เซีย ระหว่างที่เดินทางไปประชุมที่ยุโรป เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2496 ให้แก่ที่ประชุมครูที่เข้าอบรมศิลปศึกษา ณ กรุงสกา เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2505 และคณะนาฏศิลป์ไทยนำไปร้องที่สิงคโปร์ เมื่อ

⁴⁰ บุญเจือ ไชยภักดิ์, "ปียาจารย์" หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530, หน้า 342.

⁴¹ เจือ สตะเวทิน, ภาษาไทยนอกห้องเรียน เล่ม 2, หน้า 104.

วันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ดังนี้

ในโลกนี้มีอะไรเป็นไทยแท้	ของไทยแท้หรือคือภาษา
ซึ่งผลิตออกนอกผลแต่คนมา	รวมเรียกว่าวรรณคดีไทย
อนึ่งศิลปะงามเด่นเป็นของชาติ	เช่นปราสาทปราสาททองอันผ่องใส
อีกคนตรีร่ำรายลวดลายไทย	อวดโลกได้ไทยแท้อย่างแนบเนียน
และอย่าลืมจิตใจอย่างไทยแท้	เชื่อพ่อแม่ฟังธรรมคำสั่งสอน
กำเนิดธรรมจริยาเป็นอารมณ์	ประชากรโลกเห็นเราเป็นไทย
แล้วยังมีประเพณีมีระเบียบ	ซึ่งไม่มีที่เปรียบในชาติไหน
เป็นของรวบรวมไทยให้คงไทย	นี้แหละประโยชน์ในประเพณี
ใครรู้ เห็นชัดสมบัติชาติ	เหลือประหลาดล้นเห็นเป็นศักดิ์ศรี
ล้วนไทยแท้ไทยแท้ไทยเรามี	สิ่งเหล่านี้คือวัฒนธรรม ⁴²

เมื่อพิจารณาจากบทประพันธ์ดังกล่าวข้างต้น เป็นที่ประจักษ์ว่า ท่านเป็นบุคคล ซึ่งตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ภาษาไทยอย่างดี เพื่อสืบทอด วัฒนธรรม แสดงความเจริญและความเป็นเอกราชของชาติไทย สารที่ปรากฏในบทประพันธ์จึงเป็นข้อสังเกตและข้อคิดที่แสดงออกในการซึมซับวัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียม ประเพณีอันดีงามอยู่ในสายเลือดของท่าน อันเป็นผลจากการได้รับการปลูกฝังสั่งสมมา เป็นระยะเวลาอันยาวนานนับแต่เยาว์วัย ท่านมิได้มองเห็นความสำคัญของภาษาไทย แต่เพียงประการเดียว หากพิจารณาว่าในเรื่องของวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม จำเป็น ต้องอนุรักษ์ศิลปะอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย รักษาระเบียบประเพณี ซึ่งยึดพวกเราไว้ ให้เป็นพวกเดียวกันเป็นสายเลือดไทย และในที่สุดเรื่องจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตา ยึดถือคำสั่งสอนธรรมจริยา สิ่งเหล่านี้เองที่ท่านรู้สึกว่าเป็นคุณสมบัติที่หาไม่ได้ที่อื่น เพราะ เป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย ท่านมิได้เพียงแค่มองข้ามไว้โดยพลการให้ตระหนักถึงคุณค่า ของศิลปวัฒนธรรมไทยเท่านั้น หากยังปรากฏจากการปฏิบัติผลงานเผยแพร่และพัฒนา ศิลปวิทยาการทางด้านศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย

⁴² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารส่วนบุคคล หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล สบ. 5.26/1 เรื่องคำประพันธ์ร้อยเรื่อง (พ.ศ. 2461-2505), หน้า 55.

1.6 ได้รับประสบการณ์จากการเรียนวิชาลูกเสือและการเป็นนักเรียน
 เลือดป่าซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯตั้งกอง
 เลือดป่าขึ้นเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯปลูกประชาชน
 คนไทยให้คนให้สามัคคีร่วมมือรวมกำลังกันให้ระลึกถึงเกียรติของชาติ รักชาติ และเสีย
 สละเพื่อชาติ ส่วนกิจการลูกเสือเกิดตามมา เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2454 คือ
 เมื่อได้เสด็จ เสด็จดวลยราชสมบัติได้ประมาณครึ่งปี⁴³ โดยที่ทรงพระราชปรารภในการ
 จัดตั้งกองลูกเสือขึ้นว่า "กองเลือดป่าได้จัดตั้งขึ้นแล้วเป็นหลักฐานพอจะเป็นที่หวังได้ว่า
 จะเป็นผลดีแก่ผู้ที่เป็นเลือดป่านับว่าเป็นผู้ใหญ่แล้ว ฝ่ายเด็กนั้นยังอยู่ในปฐมวัย แต่ก็เป็น
 ผู้ที่ควรจะได้รับการศึกษาฝึกฝนทั้งในส่วนตัวและร่างกายโดยเช่นกัน เมื่อเติบโตขึ้นจะได้
 รู้จักหน้าที่ซึ่งผู้ชายทุกคนควรจะต้องปฏิบัติให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง อันเป็นบ้าน
 เกิดเมืองนอนของตน สำหรับประโยชน์ที่เกิดขึ้นโดยตรงแก่ตัวเด็กนั้นก็คือการหัดเด็กให้
 มีไหวพริบอดทน รู้จักช่วยตนเองอย่างง่าย ๆ เช่น รู้จักการปฐมพยาบาลเบื้องต้น
 นอกจากนี้ก็ฝึกหัดอบรมให้เด็กมีใจกว้าง รู้จักการทำประโยชน์ช่วยเหลือผู้อื่น ฉะนั้นจึง
 ได้ทรงตั้งกองลูกเสือขึ้น"⁴⁴ หม่อมหลวงปิ่นตบแต่งนั้นอายุเพียง 7 ปีเศษ อยู่ชั้นมัธยมปีที่ 1
 โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย กิจการลูกเสือได้เข้าไปถึงโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
 อย่างรวดเร็วจึงได้เรียนวิชาลูกเสือ และสอบได้ทุกวิชา ยกเว้นว่ายน้ำทั้ง ๆ ที่ความ
 จริงท่านว่ายน้ำเป็นอยู่แล้ว แต่เพราะอายุนั้นยังไม่ถนัดเกินไป ครั้นจึงไม่ยอมรับเข้า
 เป็นลูกเสือ ต่อมาบิดาให้ย้ายไปเข้าเรียนที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ท่านก็ตั้งใจที่จะได้
 เป็นลูกเสือหลวงแต่ก็มีได้เป็นลูกเสืออีกเพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เปลี่ยนชื่อ "ลูกเสือหลวง" เป็น "นักเรียนเลือดป่า"
 ท่านได้เข้าเป็นนักเรียนเลือดป่า เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2458 พระอนุศาสน์ครู
 รัตน์และหลวงหัตถ์ครูณพล เป็นผู้บังคับบัญชา ท่านเล่าว่า

⁴³ปี มาลากุล, ประวัติศาสตร์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
อยู่หัวโดยย่อ. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2528), หน้า 3.

⁴⁴จอมอมรรตุนารักษ์, "การลูกเสือ" วิทยาราชานุกรม (2504): 77-79.

นักเรียนเสือป่าได้รับรางวัลที่หนึ่งถึงกว่าลูกเสือ เพราะต้องฝึกอาวุธ
ปืนควย ถือปืนบริคเคอร์ ซึ่งยาวและหนักกว่าปืน ร.ศ. ต้องทำความ
สะอาดปืน, คุลอกจุนล่ากล้อง เวลาสวมหมวกปลายปืน ปืนมักจะสูงกว่า
ศีรษะ แต่ตัวผู้ไม่เล็กนักจกมันหนักไว้ว่า เมื่อเดือนกันยายน
พ.ศ. 2458 ก่อนที่จะอายุครบ 12 ปี สูง 1.48 เมตร⁴⁵

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เล่าว่า ในสมัยนั้นไม่มีอะไรสนุกยิ่งไปกว่าตาม
เสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินชมรมเสือป่า ซึ่ง
นักเรียนเสือป่าได้ไปควย ได้ตามเสด็จไปชมรมระหว่างเดือนมกราคมถึงมีนาคม
๗ จังหวัดนครปฐม และจังหวัดชลบุรี และที่บริเวณใกล้เคียงรวม 6 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ.
2458-2463 ค่ายของนักเรียนเสือป่าตั้งอยู่ทางคานตะวันตกของถนนที่ใช้ชมบริเวณ
พระที่นั่งกับสถานีรถไฟสนามจันทร์ บัดนี้ทั้งค่ายและสถานีได้ถูกรื้อไปหมดแล้ว⁴⁶

เพื่อให้มองภาพรายละเอียดเหตุการณ์ในสนามชมรมเสือป่าระหว่างสมัยที่
หม่อมหลวงปิ่นมีโอกาสตามเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไปทำการชมรมตลอดระยะเวลาจนถึง 6 ปี อันจะมีส่วนเสริมให้เข้าใจความรู้สึก
นึกคิดตลอดจนการปฏิบัติตนของท่าน อีกทั้งยังเป็นเครื่องยืนยันประกอบความเชื่อของ
ท่านเกี่ยวกับการดำรงชีวิตอันถูกท่านเองทดลองชมรม ว่าแท้จริงกระทำแต่ความดีตลอดมานั้น
ท่านเชื่อมั่นว่าทั้งนี้มิใช่โชคเป็นเพราะประสบการณ์จากการเรียนวิชาลูกเสือและ
ประสบการณ์ในสนามขณะที่เป็นนักเรียนเสือป่า โดยจะประมวลจากบันทึกเหตุการณ์
เรื่องราวหรือข้อคิดเห็นอันเกี่ยวกับกิจการลูกเสือและอุดมคติของลูกเสือเกี่ยวกับชีวิต
ของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ในสมัยที่ยังเป็นลูกเสือ ซึ่งท่านได้เรียบเรียงขึ้นเพื่อมอบ
ให้สภากรรณการกลางจัดการลูกเสือแห่งชาติเพื่อระลึกในพระมหากรุณาธิคุณของ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้พระราชทานกำเนิดกิจการลูกเสือแห่งชาติ⁴⁷

⁴⁵ ปิ่น มาลากุล, ปณิธานของ ป.ม., หน้า 105-106.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

⁴⁷ สบ.5.27/170. เอกสารส่วนบุคคลหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, ประมวล
จากบทความเรื่อง "พระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าฯ" และเรื่อง "การตั้งกองเสือป่า
และลูกเสือ" ลงพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกครบรอบ 50 ปีลูกเสือ พ.ศ. 2504.

ดังนี้

ที่พระราชวังสนามจันทร์มีการซ้อมรบย่อยเป็นประจำ ในการซ้อมรบครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. 2458 เสื้อป่าตั้งกองอยู่ที่สนามจันทร์ จะคงสู้รบกับข้าศึกซึ่งตั้งอยู่ที่องค์พระปฐมเจดีย์เป็นเวลากลางคืน หมอหลวงบินกับเพื่อน 5-6 คน ได้รับคำสั่งให้ออกลาดตระเวนควาควาคานหน้าของข้าศึกตั้งอยู่ที่ตรงไหน และมีกำลังเท่าใด โดยให้แยกกันไป เดินไปตามถนนสักหนอยแล้วก็คงแอบเล็ดลอดไปตามสวนของชาวบ้าน เพื่อมิให้ข้าศึกได้เห็น ต้องต่อสู้กับหนามไผ่และเสียงสุนัขที่เห่ากันเกรียวกราว เป็นผจญภัยที่ตื่นเต้นมากที่สุด ไม่มีวันลืม ข้อสำคัญคือรู้สึกภาคภูมิใจในการที่ได้ปฏิบัติตามคำสั่งของผู้นบังคับบัญชาและสามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายได้สำเร็จเรียบร้อย

ต่อมาใน พ.ศ. 2458 วันที่ 5 กุมภาพันธ์ เป็นวันที่กำหนดให้เสื้อป่ากองเสนาหลวงรักษาพระองค์เดินทางไกลย้ายจากค่ายที่พระราชวังสนามจันทร์ไปยังค่ายหลวงบ้านโป่ง กองนักเรียนเสื้อป่าก็ไปด้วย เป็นวันที่เหนื่อยมากที่สุดวันหนึ่งตั้งแต่เกิดมา มิได้เดินทางไปตามทางรถไฟ และถนนก็ไม่มี ต้องตัดไปตามทุ่งนาและป่าละเมาะ การเดินทางไกลครั้งนี้ควรจะออกตั้งแต่ก่อนสว่างหรือเวลา 6.00 น. เป็นอย่างช้า แต่อุปสรรคเกี่ยวกับกองที่อยู่ข้างหน้า กองที่อยู่ข้างหลังก็ไปไม่ได้ นักเรียนเสื้อป่าตั้งแถวอยู่ที่หน้าพระที่นั่งพิมานปฐม แต่ไม่ได้ออกเดินทางจนเกือบ 8.00 น. เช้าวันนั้นต้องเดินกันอย่างเร่งรีบเกือบจะหยุกพิงกันที่ไหนไม่ได้เลยเพราะเสียเวลาไปมากแล้วฝนตกลงไป เป็นแนวยาวยึก กำหนดว่าจะไปพักรับประทานอาหารกลางวัน ณ วัดแห่งหนึ่งใกล้สถานีนครชุมน์ แล้วจึงเดินทางต่อไปยังบ้านโป่งในตอนบ่าย

ยิ่งสายเข้ายิ่งร้อนมากขึ้น รู้สึกว่าเป็นยวที่สะพายอยู่และเครื่องหลังดูเหมือนหนักกว่าเมื่อเริ่มออกเดินทาง น้ำในกระติกหมดเสียแล้วยังไม่ถึงค่ายลที่พักรับประทานอาหารก็รู้สึกเหนื่อยเป็นอย่างยิ่ง

ตั้งแต่เช้าเป็นต้นมา ไม่มีใครสังเกตเห็นเสื้อป่ากองพรานหลวงรักษาพระองค์หายไปไหน พอเดินทางไกลจะถึงวัดที่นครชุมน์ มีข่าวประกาศมาให้ทราบอย่างรวดเร็วว่าข้าศึกได้เข้ายึดวัดนั้นเสียแล้ว ปรากฏว่าไม่ใช่ใครที่ไหน เสื้อป่ากองพรานหลวงนั่นเอง กองพรานหลวงได้รับคำสั่งให้เปลี่ยนสภาพเป็นข้าศึก ขึ้นรถไฟไปดักกระทำการนี้เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะต้องยึดที่มั่นกลับคืนมาได้ ข้อสำคัญคืออย่ายึดกลับคืนไม่ได้ไม่มี

อาหารกลางวันจะรับประทาน ทั้ง ๆ ที่กำลังเหนื่อยอ่อนกันอยู่โดยทั่วไป พวกเราต้อง
วิ่งแปรชบวนรุกรบกันอีกพักใหญ่ ในที่สุดเราก็ที่มันกลับมาได้เพราะกำลังเราเหนื่อยกว่า

เมื่อได้พักผ่อนตามสมควรภายหลังจากรับประทานอาหารกลางวัน กองเสนาหลวง
รักษาพระองค์ก็ต้องเดินทางต่อไปมุ่งจะให้ถึงค่ายหลวงบ้านโป่งก่อนค่ำ ความจริงการ
เดินทางไกลครั้งนี้ เสื้อป่าแม้จะเป็นเสื้อป่าก็ไม่รู้จักทาง อย่างน้อยก็ไม่รู้จักทางลัดหรือ
ทางที่สะดวก จึงได้หาชาวบ้านผู้ชำนาญทางในป่าแถบนั้นมานำทาง แล้วก็เดินตามกัน
เป็นแนวยาวรู้สึกว่าจะไม่ถึงสักที จนกระทั่งในที่สุดถึงค่ายหลวงบ้านโป่งเวลาประมาณ
20.00 น.

เข้าค่ายแล้วก็ทยอยกันไปอาบน้ำในแม่น้ำแม่กลอง มีตะเกียงเจ้าพายุจุด
สว่างอยู่ที่ริมทางที่ลงไปอาบน้ำ แล้วกลับมารับประทานอาหารอย่างเอร็ดอร่อยมาก
หายเหนื่อยไปบ้าง แต่ไม่ช้าก็วังและวังมากด้วย คิดว่าคงนอนหลับเป็นตายไปจน
สว่าง พอเตรียมที่ทางจะเอนหลังลง หมายที่หม่อมหลวงปิ่นอยู่ที่ได้รับคำสั่งว่าเป็นเวร
รักษาการณ์ ณ พลับพลาที่ประทับของผู้บัญชาการ เสื้อป่ากองเสนาหลวงรักษาพระองค์
จึงต้องแคงตัวอีกและไปทำงานตามคำสั่ง หม่อมหลวงปิ่นต้องถือปืนขึ้นยามที่หน้าทวาร
คานตะวันออกของพลับพลาที่ประทับในตอนดึก ทุกคนทำงานตามหน้าที่

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นลูกหมู่ถือปืนอยู่ในกองนักเรียนเสื้อป่า 2 ปี
แล้วจึงได้เปลี่ยนตำแหน่งหน้าที่ถูกเรียกไปประจำกองเสนาน้อยที่ 1 ราบเบา มีพระยา
อุดมราชภักดี ขณะยังเป็นพระยาสุจริตร่างเป็นผู้บัญชาการ ที่ตั้งกองบัญชาการอยู่ที่
ห้วยแก้ว ในพระราชวังสนามจันทร์ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้รับหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าว
โดยไร้ขงคู วันหนึ่งกองเสนาน้อยราบเบาออกปฏิบัติการณ์ในสนามและไกลจะถึงเวลา
ที่จะปะทะกับข้าศึกอยู่แล้ว ผู้บัญชาการสั่งให้ส่งข่าวไปยังปีกขวา ให้ยกขึ้นไปตั้งที่หมู่ไม้
ข้างหน้าทันที หม่อมหลวงปิ่นได้ฝึกซ้อมสัญญาของคูอยู่เสมอ และจิตใจที่จะได้ปฏิบัติงาน
สำคัญ แต่บอกขงเรียกสักเท่าใด ก็ไม่มีใครเห็น เห็นตัวกันอยู่ไกล ๆ แต่หน้าประหลาด
อย่างยิ่งที่ไม่มีใครเหลียวมาทางที่กองบัญชาการตั้งอยู่เลย เคียดกรอนมาก เพราะรู้สึก

ว่าการทำงานที่ได้รับมอบหมายไม่สำเร็จ เป็นสิ่งที่น่าอับอาย และเรื่องนี้สำคัญมากและ
 ความยากยิ่ง เหนือมีมาของใครตัวหนึ่งอยู่ใกล้ ๆ หม่อมหลวงปิ่นกระโดดข้ามคันทันนาค่า
 บ้างสูงบ้างไปตลอดทาง งานจึงสำเร็จ หม่อมหลวงปิ่น เคยขึ้นมาและเคยตกมามากก่อน
 แล้วแต่ไม่เคยขึ้นมาซ้ำเร็ว เพิ่งจะได้มีประสบการณ์ในครั้งนี้อย่าง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงเป็นผู้อำนวยความสะดวกชมรมบ้าง ทรงเป็น
 ผู้นำที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งบ้าง และทรงเป็นผู้สังเกตการณ์บ้าง เมื่อชมรมเสร็จลงมักจะ
 ให้ทั้งสองฝ่ายมาร่วมประชุม เพื่อฟังพระบรมราโชวาทที่ชมการกระทำของทั้งสองฝ่าย
 ซึ่งมักจะเป็นที่สนุกสนานหรือฮาละเมาะไม่จำกัดว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืน
 หากเสร็จชมรมที่ไหนเมื่อไรก็จะประชุมฟังพระบรมราโชวาทกันมีด ๆ สด ๆ รั้น ๆ
 ที่นั่นและเมื่อนั้น

หลังจากที่ได้รับประจำการอยู่ที่กองเสนาน้อยที่ 1 รวบรวมเป็นเวลา 2 ปี
 หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เปลี่ยนหน้าที่อีก ตั้งแต่ พ.ศ. 2462 ได้รับคำสั่งให้เป็น
 นักเรียนเสนาประจำรับใช้ประจำพระองค์ผู้บัญชาการเสนาหลวงรักษาพระองค์

การชมรมใหญ่ใน พ.ศ. 2462 นั้น เริ่มตั้งแต่วันที่ 13 กุมภาพันธ์ และ
 ใช้เวลา 1 สัปดาห์เต็ม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้อำนวยความสะดวก
 เอง กองเสนาหลวงรักษาพระองค์เป็นฝ่ายแดง ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านไร่ มีรองผู้บัญชาการ
 เป็นแม่ทัพ กรมทหารรักษาวังเป็นฝ่ายน้ำเงิน ตั้งอยู่ที่ตำบลนครปฐม หม่อมหลวงปิ่น
 โชคดีมากที่ได้เป็นนักเรียนเสนาประจำรับใช้ผู้อำนวยความสะดวกชมรมใหญ่ เพราะมีโอกาสได้
 ทราบเหตุการณ์และความเคลื่อนไหวทั้งสองฝ่าย

การรบเริ่มจริง ๆ ในตอนบ่ายของวันที่ 14 กำลังส่วนหนึ่งของฝ่ายน้ำเงิน
 มาตีฝ่ายแดงถึง 2 ครั้ง ไม่เป็นผลสำเร็จต้องถอยกลับไป ทางฝ่ายแดงเสนาปากอง
 เสนาน้อยรวบรวมเอาออกรับ

ตอนเย็นวันนั้นไม่มีเหตุการณ์อย่างใด ฝ่ายน้ำเงินคงกำลังเคลื่อนกำลังหรือ
 ปรับปรุงแนวรบอย่างใดอย่างหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
 พระราชดำเนินลงประทับที่กลางทุ่งนา ณ ตำบลบ้านไร่ อำเภอโพธาราม จังหวัด
 ราชบุรี ทรงฟังรายงานเกี่ยวกับเหตุการณ์อยู่ ปรากฏว่าได้ถวายพระบรมฉายาลักษณ์

ประทับบนพระเก้าอี้ผ้าใบมีกระดานหินสออยู่ในพระหัตถ์เป็นพยานหลักฐานว่าพระมหากษัตริย์
ของไทยมิได้ประทับทรงพระสํารัญญอยู่ในปราสาทราชวังเท่านั้น พระบรมฉายาลักษณ์นี้เป็น
ภาพประวัติศาสตร์ มีผู้ได้ชมกันอย่างแพร่หลาย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประทับแรมที่ในคืนที่กลางทุ่งนั่นเอง

การซ้อมรบได้ดำเนินการติดต่อกันมาเป็นเวลาหลายวัน และในที่สุดวันที่ 20
กุมภาพันธ์ ก็เป็นวันสรุปผล เลือป่าได้พักผ่อนเกือบตลอดวัน ตอนเย็นมีการชุมนุมเลือป่า
ชั้นสัญญาบัตร เสนาธิการเลือป่าอ่านคำกราบบังคมทูลรายงานการซ้อมรบแล้วมีพระบรม
ราโชวาท ในโอกาสเช่นนี้ย่อมมีสาระหาค่ามิได้

จากประมวลเรื่องราว เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมอันเกี่ยวข้องกับชีวิตของท่าน
ขณะเป็นนักเรียนเลือป่า ความเสด็จพระราชดำเนิเพื่อการซ้อมรบเป็นระยะเวลา 6 ปี
ดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นได้ว่าท่านเป็นบุคคลที่ได้รับการฝึกฝนและได้ศึกษารวม
กิจกรรมต่าง ๆ อันเต็มไปด้วยสาระมาตั้งแต่เยาว์วัย โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมและ
ประสบการณ์ในสนามดังกล่าว นอกจากจะได้เรียนทางปฏิบัติแล้วยังมีส่วนอบรมจิตใจ
ในข้อที่ไม่ให้เห็นแก่ตัว เมื่อเป็นเลือป่า 2 ปีแรก ได้รับการฝึกให้อดทนต่อความลำบาก
ตรากตรำอย่างถึงขนาด ผจญภัยกับเหตุการณ์เฉพาะหน้าตลอดจนความรับผิดชอบในหน้าที่
ต่อมาอีก 2 ปี เมื่อประจำกองบัญชาการเลือป่ากองเสนาน้อยราวเบา ได้ฝึกหัดการใช้
ความรู้ ความสามารถและได้ทำงานในระดับสูงขึ้น ครั้นถึง 2 ปีสุดท้ายที่ประจำกอง
บัญชาการเลือป่ากองเสนาหลวงรักษาพระองค์ได้อยู่ใกล้รัชพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้พระราชทานกำเนิดมวลประสบการณ์เหล่านี้ ท่านอยู่ในที่ที่
ต้องทำอะไร ๆ หลายอย่างซึ่งเมื่อทำก็ต้องทำให้รวดเร็วและด้วยความระมัดระวัง
อย่างเต็มที่ จะสนุกสนานรุกรุ่นอย่างเด็ก ๆ ก็ไม่ได้ ต้องฝึกบังคับตัวเองไปด้วย ได้
เรียนรู้มากมายด้วยตนเอง เหตุดังกล่าวมาแล้วนั้นท่านจึงเชื่อมั่นและกล่าวอยู่เสมอว่า
นิสัยส่วนตัวของท่านได้มาจากการเรียนรู้วิชาลูกเสือและจากประสบการณ์ในสนามขณะเป็น
นักเรียนเลือป่า ทำให้ท่านดำรงชีวิตมาได้โดยไม่อับอายขายหน้าแต่อย่างใด ท่านรำลึก
ถึงพระมหากรุณาธิคุณอันสิ้นเกล้าของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
พระองค์เป็นผู้พระราชทานกำเนิดกิจการลูกเสือแห่งชาติ เมื่อมีโอกาสจะดำเนินการงาน
เฉลิมพระเกียรติได้ท่านจะต้องทำอย่างเต็มสติปัญญา ดังปรากฏว่าท่านเป็นบุคคลสำคัญ

ในการดำเนินการจัดตั้งอนุสรณ์ในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระบรมรูปทรงเครื่องเสื่อป่า ประทับบนพระเกี้ยวที่ริมทางเสด็จประดิษฐาน ณ ค่ายหลวงบ้านไร่จังหวัดราชบุรี⁴⁸ ซึ่งเป็นสถานที่ประวัติศาสตร์ที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทรงตั้งค่ายประทับแรมกับคณะเสื่อป่าเพื่อทำการซ้อมรบเมื่อ 76 ปีล่วงมาแล้วนั่นเอง

2. การศึกษา

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้เริ่มการศึกษาครั้งแรกที่บ้านเมื่ออายุ 4 ขวบ โดยมีครูมาสอน จนอายุได้ 7 ปี จึงได้เข้าเรียนในโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จนกระทั่งจบชั้นมัธยมปีที่ 3⁴⁹ บิดาได้นำเข้าถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ย้ายไปเข้าเรียนที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง (ปัจจุบันคือโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย)⁵⁰ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมหลวงปิ่นเป็นนักเรียนมหาดเล็กวัยรับรุ่นแรก ท่านจึงต้องไปปฏิบัติงานมหาดเล็กในพระบรมมหาราชวัง ไม่ได้เรียนที่โรงเรียนอีก แต่หลายปีนั้นยังคงไปสอยไลและสามารถสอบผ่านชั้นมัธยมปีที่ 5 เลื่อน

⁴⁸ปิ่น มาลากุล, พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 36.

* หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้เป็นประธานในพิธีประกอบพิธีวางศิลาพระฤกษ์ พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2530

⁴⁹สัมภาษณ์ราชบัณฑิต ม.ล.ปิ่น มาลากุล ประธานสำนักศิลปกรรม, วารสารราชบัณฑิตสถาน 3 (กรกฎาคม-กันยายน, 2520), หน้า 3.

⁵⁰เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, จรรยาแพทย์ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 26. (องค์การคุรุสภาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยมพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ท.จ. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 12 เม.ย. 2504)

ไปเรียนชั้นมัธยมปีที่ 6 ได้ นับแต่นั้นท่านก็ไม่ได้ไปเรียนและสอนที่โรงเรียนอีก อย่างไรก็ตามแม้จะไม่ได้รับการศึกษาที่โรงเรียน ท่านก็พยายามศึกษาเล่าเรียนด้วยตนเอง ตลอดเวลา 6 ปีที่ใช้ชีวิตนักเรียนมหาดเล็กรับใช้ในพระราชสำนัก นอกจากนี้ยังได้รับความรู้และประสบการณ์ที่พระองค์ประสิทธิประสาทให้เป็นเอกลักษณ์ ทั้งความรู้รอบตัวทั่วไป ความคิดอ่าน การอบรมจิตใจ กวียามรพยา⁵¹ ทั้งหลายไปพร้อมกัน ตลอดจนเรียนการบริหารราชการในหน้าที่ไปด้วย ๓ พระราชสำนักแห่งนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยบรรยากาศแห่งพระราชประเพณีอันสูงสุด⁵²

ประสบการณ์ครั้งนี้รวมทั้งการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะโปรดให้อ่านพระราชนิพนธ์บทละคร บทความต่าง ๆ ถวายอยู่เสมอ จึงน่าจะเป็นเหตุให้ท่านพลอยได้สัมผัสพระจริยวัตรขององค์พระมหากษัตริย์ราชเจ้าตั้งแต่เยาว์วัยโดยไม่รู้ตัว คราวกระทั่งกลายเป็นนิสิตชั้นมัธยมศึกษาซึ่งกับการประพันธ์ จากการค้นคว้าหลักฐานเอกสารอ้างอิงทางคานงานกวีนิพนธ์เป็นจำนวนมากของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ปรากฏงานบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ของชีวิตประจำวันอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับ ตั้งแต่ท่านยังเยาว์วัย แสดงให้เห็นได้ว่าโดยปกติท่านเป็นผู้มีนิสัยรักในคำอักษร ท่านชอบจดเรื่องราวต่าง ๆ รอบ ๆ ตัวอยู่เสมอ บันทึกประจำวันของท่านจึงมิใช่เป็นเพียงเรื่องราวส่วนตัวของท่านเท่านั้นแต่เป็นงานที่ประกอบด้วยความรู้ สามารถนำไปอ้างอิงเป็นหลักฐานได้ด้วย ดังความปรากฏในบันทึกรายวันเมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2456 ท่านจดบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า

⁵¹ "สัมภาษณ์ราชบัณฑิต ม.ล.ปิ่น มาลากุล ประธานสำนักศิลปกรรม," หน้า 4๖

⁵² จมีนอมรคุณารักษ์, คุณิศธานีเมืองประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2513), หน้า 279.

เวลาเช้าวันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิธีการสมโภช
พระเจดีย์ยุทธหัตถี เลือปลา ลูกเสื่อ ทหารและตำรวจภูธร ทั้งแถวที่
หน้าพระเจดีย์ จุดธูปเทียนสักการะโดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวบรมวงสรวงสังเวทยสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เสร็จ
พิธีแล้วมีพระบรมราชโองการ ความตอนหนึ่งว่า "ตัวเราเองประจักษ์
ถึงก่อนอื่นก่อนหนึ่งในภูเข เราจะรักษาอกนดินนั้นแล้วและปล่อย
ใหญ่เขาหลายนั้นจะเป็นประโยชน์อันใด เราจะคงตั้งใจรักษา
ภูเขา กอนดินนั้นจึงจะอยู่ได้ เมื่อพวกเราทำใจให้สำเร็จไคะนั้นแล้ว
เมื่อนั้นแลเราจะได้เหมือนชนกของเรากรุงสมเด็จพระบรมเชษฐ"
คอกอนนั้นเหล่าเสื่อปลา ลูกเสื่อ ฯลฯ ไคะกระทำประทัภมิของค
พระเจดีย์ครบสามรอบ⁵³

วันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2461 บันทึกไว้ว่า

ในวันนี้ ผู้ที่สนุกที่สุด ๗ ค่ายหลวงบางทะเลทุ่งจะเป็นมหาดเล็ก
ข้าราชการบริพาร โดยเฉพาะที่ยังมีอายุน้อยในวันนี้ ซึ่งตรงกับวันพระราช
ทานกำเนิดเสื่อปลาครบ 7 ปี มีการแสดงความกล้าหาญ แข่งพิกัดกับ
จักรยาน จากค่ายหลวงบางทะเลไปหัวหิน ประมาณหลาย ๆ วาหนทาง
60 กิโลเมตร เป็นการแข่งวิบากควย เพราะไปข้ามชายทะเล
ของชุมปากคลอง โดยการลุยน้ำไปและไมทราบวาแห่งใค่น้ำจะลึก
ลึกเท่าใด หม่อมเจ้าคุณฉกร นายแรม สุนทรเวช (จมนอมรครุณา
รักษา) และนายแจ่ม กุณณามระ (พระประสิทธิ์บริวารการ) เป็น
ฝ่ายจักรยาน หม่อมเจ้ากฤษดาภินิหาร นายกรรณ พุ่มแพ (นำดี ไกรฤกษ์)
นายชิต กัลยาณมิตรและชูชีพเจ้า เป็นฝ่ายขมา พอถึงเวลาที่กำหนดไว้
ฝ่ายจักรยานบอกวาฝ่ายขมาโอเอจะออกไปก่อนแล้วก็ออกไป ฝ่ายมา
รอมายอยู่ นึกเสียววาคอกใหญ่ จะออกตามไปที่หลัง แต่ในที่สุดก็ไมให้ไป
เพราะมาหนักหมายมีไวนั้นไมคามาสักตัวเดียว ฝ่ายจักรยานจึง
ชนะอย่างเด็ดขาด มีข่าววาเมื่อไปถึงหัวหิน หนาคามอมแมมอย่างถึง
ขนาดจนพินองจำไมค⁵⁴

⁵³ปี มาลากุล, พระมหากษัตริย์คุณอันล้นเกล้าฯ, หน้า 22-23.

⁵⁴ปี มาลากุล, มีอะไรในอดีต (เมื่อ 60 ปีก่อน), หน้า 4-5.

2.1 การศึกษาภาษาสันสกฤตและบาลี

เมื่อเป็นมหาดเล็กรับใช้มาได้ 6 ปีเศษ วันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกให้เข้าเฝ้าและรับสั่งถามว่าอยากจะทำงานอย่างผู้ใหญ่ หรืออยากเรียนหนังสือต่อ ท่านได้กราบบังคมทูลว่าอยากจะเรียนต่อ จึงโปรดเกล้าให้กระทรวงธรรมการจัดการ หมายหลวงปิ่น มาลากุล จึงได้รับทุนของกระทรวงธรรมการให้ไปศึกษาวิชาโบราณคดีวันออก (สันสกฤต) ณ ประเทศอังกฤษ

เมื่อแรกไปอยู่ที่ประเทศอังกฤษ (พ.ศ. 2464) ต้องอยู่กับครอบครัวของครูก่อน เพื่อฝึกฝนความรู้ภาษาและประเพณี เป็นเวลาปีเศษ แล้วจึงไปศึกษาในมหาวิทยาลัยลอนดอนใน School of Oriental Study ได้เริ่มเรียนภาษาสันสกฤตเป็นครั้งแรก ทั้งนี้เพราะหลักสูตรของมหาวิทยาลัยลอนดอนบังคับให้นักศึกษาทุกคนต้องเรียนภาษาโบราณ คือ กรีก หรือ ลาทินอย่างน้อย 1 ภาษา แต่สำหรับนักเรียนชาวเอเชีย มหาวิทยาลัยให้เลือกเรียนภาษาโบราณคดีวันออก เช่น บาลี สันสกฤต จีนหรืออารบิกได้ ท่านจึงเลือกเรียนภาษาสันสกฤต เมื่อสอบได้ประกาศนียบัตรภาษาสันสกฤตปีหนึ่งแล้ว ท่านสามารถสอบเข้ามหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดได้ โดยศึกษาอยู่ในวิทยาลัยเบรสนอสเป็นเวลา 4 ปี เลือกเรียนวิชาภาษาสันสกฤตเป็นวิชาเอก ภาษาบาลีเป็นวิชาโท ได้รับปริญญาตรีเกียรตินิยมทางภาษาสันสกฤต⁵⁵

อนึ่งมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ซึ่งท่านได้ศึกษาอยู่ที่นั่นเป็นเวลา 4 ปีนั้น ได้รับยกย่องว่าเป็นมหาวิทยาลัยเอกของโลกคู่กับเคมบริดจ์ ทั้งสองมหาวิทยาลัยมีวิทยาลัยอยู่ในเมืองนั้น ๆ กว่า 20 แห่ง เพื่อให้เป็นคล้ายผู้ปกครองเฉพาะตัวนักเรียน นักเรียนมหาวิทยาลัยทุกคนต้องสอบเข้ามหาวิทยาลัยให้ได้ก่อน แล้วจึงไปกินนอนที่วิทยาลัยซึ่งตนสอบเข้าได้ แต่ไปฟังเล็กเซอร์ในวิทยาลัยอื่น ๆ ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะวิชา ระบบวิทยาลัยในมหาวิทยาลัยนี้สามารถทำให้มหาวิทยาลัย

⁵⁵ สัมภาษณ์ราชบัณฑิต ม.ล.ปิ่น มาลากุล ประธานสำนักศิลปกรรม, หน้า

ควบคุมนิสัยได้โดยใกล้ชิด และนิสัยก็มีความรักเกียรติและภูมิใจในวิทยาลัยของตน
อย่างยิ่ง ถ้าใครพบชาวมหาวิทยาลัยเดียวกันก็ต้องถามต่อไปว่า อยู่วิทยาลัยไหน
เช่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่วิทยาลัยโครัสเซธ กรมหมื่นพิทยาลงกา อยู่
วิทยาลัยเบอร์ตัน กรมหมื่นนรา อยู่วิทยาลัยเบเลียด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช
อยู่วิทยาลัยควีนส์ และ ม.ล. ปิ่น มาลากุล อยู่วิทยาลัยเบรลโนส เป็นต้น⁵⁶

น่าสังเกตว่าพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ที่ท่านได้รับจากการศึกษาใน
ระบบวิทยาลัยดังกล่าวข้างต้น เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ท่านนำแนวคิด
เรื่องระบบวิทยาลัยมาใช้ เมื่อก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร บริเวณพระราชวังสนาม
จันทร์และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2.2 การศึกษาวิชาครู

เมื่อหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีแล้ว
ได้ศึกษาทางวิชาครูที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดเพิ่มเติมอีก 1 ปี การเรียนวิชาครูต้อง
ไปฝึกสอน ต้องผ่านการสอบสอนแม้ว่าการฝึกสอนที่ท่านต้องตรวจตราจากการเดิน
ทางผ่าอากาศหนาวจัด จนทำให้ร่างกายทรมานไม่ไหวถึงกับเจ็บป่วยลงแต่ท่านก็ประทับใจ
ยิ่ง⁵⁷

ประสบการณ์จากการศึกษาวิชาครูและการฝึกสอน ซึ่งท่านได้
ว่าเรียนมาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ น่าจะเป็นพื้นฐานทางวิชาการ
สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ท่านเล็งเห็นคุณค่าของการฝึกสอนเป็นอย่างยิ่ง ในปี พ.ศ.
2474 เมื่อสำเร็จการศึกษากลับเมืองไทยแล้ว ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้า
แผนกฝึกหัดครูมัธยม คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ท่านจึงได้เริ่มนำประสบการณ์
ค่านี้นมาถ่ายทอดให้กับนิสิต โดยกำหนดให้ฝึกสอนและฝึกงานตามโรงเรียนต่าง ๆ
ตลอดหนึ่งภาคเรียน ปรากฏว่าท่านได้ทุ่มเทเอาใจใส่ดูแลและให้คำแนะนำ ให้กำลังใจ

⁵⁶ ท่านผู้หญิงคุณี มาลากุล, เรื่องของคนทำแผ่นดิน อัคระชีวประวัติ
ท่านผู้หญิงคุณี มาลากุล (ภาคหลัง) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521), หน้า 36.

⁵⁷ สัมภาษณ์ราชบัณฑิต ม.ล. ปิ่น มาลากุล ประธานสำนักศิลปกรรม, หน้า 4.

แก่นิสิตระหว่างทำการฝึกสอน นับเป็นประโยชน์ต่อนิสิตเป็นอย่างมาก ดังขอยกคำวิจารณ์
การฝึกสอนของท่านที่ได้มาสู่การฝึกสอนของอาจารย์พัฒนา ภาสบุตร นิสิตฝึกหัดครู เมื่อ
วันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2493 บางส่วนดังนี้คือ

ประการแรก เสียงค่อยไป จะต้องตั้งกวางี้และหนักแน่น ผู้่าตอนที่
ทองการควยเสียง ฉันทักวาเสียงมีความสำคัญมากกว่าที่เข้าใจกัน
โดยทั่วไป

ประการที่สอง แนะนำให้ยืนห่าง ๆ หันหน้ามาสู่ทางนักเรียน และ
เหลียวไปถูกระดานคำบาง เช่นนี้จะไคไม่ทองหันหลังให้ชนเป็น
เวลานาน

ประการที่สาม ในการเขียนกระดานคำคือพอไข อ่านไคแจ่มแจ้ง
ประการที่สี่ วิชัสอนพอไข ไทนักเรียนทำงานพอสมควร แต่อยากไท
มากกว่านี้ เช่นเมื่อเขียนใจทยมนกระดานคำไทนักเรียนอ่านไทไค
คำถามคือพอไข คำถามที่ลงทายว่าไขใหม่ มีบอยเกินไป แปลวา
คงคิดไทเสร์จ ซึ่งยอมถูกทองแฉลวขอไทนักเรียนตอบวาถูก ไทนักเรียน
ก็ยอมตอบวาควรับ หรือ คุะ เท่านั้น ไคไคคิดอะไร ดังนั้นครูทอง
พยายามเลียงคำถาม เช่นนี้ทองพยายามไทนักเรียนคิดตอบเป็น
ประโยค สรุปลวา คิดวาตอบไปจะสอนไคไค⁵⁸

นับไคว่าท่านเป็นบรมครูของศิษย์ เป็นผู้รูกวางในการถ่ายทอดประสิทธิ์
ประสาทวิชาครู อาจกล่าวไคว่าหมอมหลวงปิ่น มาลากุล ถือเป็นตัวอย่างแบบฉบับที่ไค
ในการสร้างนิสิตครู จากคำวิจารณ์ แนะนำนิสิตที่ทำการฝึกสอนดังกล่าวข้างต้น
ประกอบด้วยคำสัมภาษณ์อาจารย์บุญเปரியบ ประจันตบริบาล* ซึ่งเป็นศิษย์คนหนึ่ง
ฝึกหัดครูมัธยม คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์กล่าวว่า

⁵⁸พัฒนา ภาสบุตร, "ความประทับใจจากศิษย์คือ ทพพา ท่านหมอมหลวง
ปิ่น มาลากุล." หมอมหลวงปิ่น มาลากุล อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530,
หน้า 344-346.

* บุญเปரியบ ประจันตบริบาล, อดีตอาจารย์สังกัดกรมฝึกหัดครู,
สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2529.

ท่านเป็นครูที่ถูกศิษย์เคารพบูชามากจริง ๆ จำได้ถึงสภาพห้องเรียน
เมื่อครั้งกระโน้น อาจารย์เป็นท่านไม่ใช่ครูที่เคร่งครัด หากท่านมี
อารมณ์ขัน และมีวิธีบรรยายคอยจูงใจที่ชวนใจ ทำให้ลูกศิษย์ตั้งใจ
ฟังด้วยความชื่นมื่น เบิกบาน ไม่มีใครคิดหนีชั่วโมงเรียน ใดความรู้
ที่คิดตรงสมอง ใดเกร็ดความรู้รอบตัวที่คิดไปทุกครั้ง ท่านมีคำพูดที่
อ่อนโยนแต่ขบขันในท่าที่และน่าเสียด

ดังนั้นจึงถือได้ว่าเป็นแบบฉบับที่นำร่องในการสร้างวิถีสอนความเป็นครูชั้น
ในวิชาชีพ ทั้งนี้มีข้อสังเกตเป็นเพราะท่านรักอาชีพครูเป็นชีวิตจิตใจนั่นเอง ประกอบ
กับประสบการณ์และพื้นฐานทางการศึกษาวิชาครูที่ท่านได้รับจากประเทศอังกฤษ จึงมี
ส่วนทำให้ลูกศิษย์ของท่านได้รับประสบการณ์และคำแนะนำอันมีคุณประโยชน์ยิ่งนัก ปัจจุบัน
การฝึกสอนของนิสิตที่เรียนวิชาครูตามสถาบันที่ผลิตครู ต่างถือว่าการฝึกสอนเป็นส่วน
สำคัญในอันจะเสริมสร้าง ฝึกฝนประสบการณ์ในวิชาชีพครูให้กับนิสิต เพื่อก้าวออกไปสู่
วงวิชาชีพครูอย่างถึงพร้อมด้วยจิตวิญญาณและความสามารถในอนาคตสืบต่อไป

3. ลักษณะอุปนิสัยส่วนตัว

3.1 หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ชอบการศึกษาค้นคว้าหาความรู้อยู่เป็นนิจ
โดยเฉพาะมีความสนใจในวิชาคณิตศาสตร์เป็นพิเศษ ตั้งแต่เยาว์วัยขณะที่รับราชการเป็น
นักเรียนมหาดเล็กรับใช้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงมอบ
หมายให้ท่านเป็นเหรียญกษาปณ์ ทำบัญชีเก็บเงินและเก็บเงินไว้ในตู้เซฟ นอกจากนั้นท่านยัง
เคยเป็นเจ้าหน้าที่พระคลังข้างที่ของ "คุรุสถาน" โดยมีหน้าที่เก็บเงินหลวง เก็บค่า
เช่าที่หลวง ทำบัญชี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระเมตตาสอนให้รู้จัก
ทำบัญชีให้ถูกต้อง⁵⁹ ซึ่งท่านก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายอย่างเรียบร้อย
เป็นที่พอพระพระราชหฤทัย โดยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตั้งชื่อ
พระราชทานหม่อมหลวงปิ่นว่า "ชาญคำนวณ" ในราชสำนักครั้งกระโน้นหม่อมหลวงปิ่น
มาลากุล จึงมีฉายานามเรียกกันทั่วไปว่า "นักคำนวณ"⁶⁰ และยิ่งปรากฏว่าท่านสอบ

⁵⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารส่วนบุคคลหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล สบ.5.2.7/15 วิจารณ์สารานุกรม (ภาควิสาฯ 2490).

⁶⁰ อภัย จันทวิมล, ครูไทย 200 ปี, หน้า 78-79.

วิชาเลขคณิตได้คะแนน 100 เปอร์เซนต์เต็ม ได้รับรางวัลอยู่เป็นประจำ ท่านมีความ
รู้สึกว่วิชาคณิตศาสตร์เป็นสิ่งมหัศจรรย์ เย้ายวนชวนใจและเป็นความธรรมดาในชีวิต
การแก้ปัญหาคณิตศาสตร์ได้ เป็นความสนุกสนานในชีวิตของท่าน

ปัญหาคณิตศาสตร์ปัญหาแรกของท่าน เกิดขึ้นเมื่อสมัยที่ท่านยังเป็นเด็กเล็ก
จำความไม่ได้ มารดาของท่านได้เล่าให้ฟังภายหลังว่า คราวหนึ่งมารดาได้ใช้ให้ท่าน
ไปหยิบพลูจิบแล้วประมาณ 50-60 จิบ มาจำนวนหนึ่ง ซึ่งตอนนั้นท่านยังนับจำนวนไม่เป็น
แต่ท่านได้ใช้มือทั้งสองข้างจับพลูข้างละข้างออกมาวางแยกออกเป็น 2 กองอย่างช้า ๆ
ทีละจิบพร้อม ๆ กัน จนในที่สุดก็สามารถแบ่งพลูออกเป็น 2 กองเท่า ๆ กันได้สำเร็จ
สามารถแบ่งครึ่งพลูจิบได้⁶¹

ปัญหาคณิตศาสตร์ที่เป็นแรงผลักดันส่วนหนึ่งที่ทำให้ผมหลงใหลในเกิดความ
สนใจในการค้นคว้าทางคณิตศาสตร์คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดเกล้าฯให้ท่านไปค้นคว้าวันที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงชนช้างกับสมเด็จพระ
พระมหาอุปราชานั้นเป็นวันอะไร (วันอาทิตย์-วันเสาร์) ตอนนั้นท่านอายุได้ 16 ปี
เท่านั้น ท่านพยายามหาคำตอบอยู่หลายวันก็ไม่สำเร็จ จึงได้เข้าไปกราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ตรัสว่า "ฉันรู้แล้วว่าวันนั้นเป็นวัน
อะไร" แสดงว่าทรงทดลองปัญหาหรือทรงแก้ง่ายเล่น ๆ นั้นเอง⁶²

ถึงแม้ท่านจะไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนทางด้านคณิตศาสตร์โดยตรงแต่ท่านก็ยัง
สามารถมีความรู้ความสามารถประดิษฐ์คิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้กับวงการนี้ นั่นคือ
"ปฏิทินล้านปี"⁶³ ซึ่งมีประโยชน์สำหรับใช้หาวันเกิดหรือวันสำคัญทางประวัติศาสตร์ว่า

⁶¹Pin Malakul, Miscellaneous Problems. (Bangkok: Kurusapha Press, 1960), pp. 1-2.

⁶²ปิ่น มาลากุล, "การค้นหาวັນ" คณิตศาสตร์ 116 (พฤษภาคม 2509) : 257-258.

⁶³เรื่องเดียวกัน, หน้า 260.

1. เมื่อรู้ว่าวันที่เท่าใด เดือนอะไร ปี ค.ศ. เท่าใดแล้ว จะหาว่าตรงกับวันอะไรได้ หรือ

2. เมื่อรู้วันอะไร เดือนอะไร ปี ค.ศ. เท่าใดแล้ว จะหาว่าตรงกับวันที่เท่าใดได้

ทั้งนี้สืบเนื่องจากท่านมีความสนใจในวิชาคณิตศาสตร์มาตั้งแต่เยาว์วัย และได้คิดเรื่อง "วัน เดือน ปี" นี้มาเป็นเวลานาน โดยมีความรู้ลึกกว่าแม่ไม่ใช่เรื่องใหญ่โตเป็นเรื่องเล็ก ๆ ในตำราคณิตศาสตร์แต่ก็เกี่ยวกับตัวบุคคลทุก ๆ คนที่เกิดมา⁶⁴ จนกระทั่งท่านได้เดินทางไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ คราวหนึ่งได้พบโจทย์เลขว่า วันที่เท่านั้น เดือนนั้น ปีนั้น จะเป็นวันอะไร ท่านได้คำนวณไปตามหลักเกณฑ์ และได้คำตอบไม่ยากนัก จึงลองคิดเป็นสูตรสำเร็จรูป ดังท่านได้บันทึกไว้ว่า

ขณะเป็นนิสิตมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ระหว่างที่จะขึ้นปีที่ 4 ข้าพเจ้าทำอะไรอย่างหนึ่งที่ไม่เกี่ยวกับการศึกษาเพื่อรับปริญญา แต่เกี่ยวกับคณิตศาสตร์ซึ่งข้าพเจ้าใจแคบรัก เรียนไม่ได้ คือใครคนควาเรื่อง วัน เดือน ปีเกิด อย่างละเอียด นั่งทำอยู่คนเดียวตลอดคืน สว่างแล้วก็ไปฟังปาฐกถาที่มหาวิทยาลัยโดยไมเคิลเยมูกรายวันคนเดียว ผลคือได้สูตรสำหรับคนหาวัน ต่อมาขณะที่เป็นนิสิตปีที่ 4 ออกไปอยู่บ้านที่ถนนคูวาลี ทางตะวันออกของเมือง ข้าพเจ้าเล่นสนุกตลอดคืนโดยไมเคิลเยมูกรายวันคนเดียว พยายามเปลี่ยนสูตรคณิตศาสตร์นั้นให้เป็นปฏิทินทำนองเครื่องคิดเลขที่เรียกว่า "สไลด์ รูลส์" อยู่คนเดียวตลอดคืน หัวคิดมาไขควยความลำบาก ของการวัดทุกฉม ๆ ที่ผมไม่เคยไปคิดลองใส่ลูกแมดมินตัน ภายหลังต้องการความแข็งแรงแบบ ๆ ไปคิดหีบกระดุม ซึ่งรานต์คี่เสื่อใส่เข้ามาให้ ในที่สุดก็ได้ผลเป็นที่พอใจ คิดสิ่งหนึ่งออกมาได้ เรียกว่า ปฏิทินฉานปี⁶⁵

⁶⁴ปี มาลากุล, ปกิณกะของ ป.ม., หน้า 74.

⁶⁵ปี มาลากุล, ไปต่างประเทศ (ตอนที่หนึ่ง) (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2502), หน้า 53-54.

เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2501 ท่านไค้คำวิให้ขยายปฏิทินต้นแบบออกเป็นปฏิทินไม้สักขนาดใหญ่เต็มแผ่น ทำขึ้นเลือนและตกแต่งแล้วเสร็จ จึงได้นำคณะช่างพร้อมทั้งปฏิทินไม้สักแผ่นใหญ่ไปแสดงปาฐกถาเรื่องการค้นคว้า เดือน ปี ๗ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* ดังปรากฏข้อความบางตอนในปาฐกถาของหม่อมหลวงปิ่นอันเกี่ยวเนื่องกับประโยชน์ของปฏิทินล้านปี ความว่า

อันที่จริงถ้าเราสามารถจะคำนวณได้ว่า วันที่อะไร เดือนอะไร ปีอะไร ตรงกับวันอะไร เช่นวันจันทร์หรือวันอังคารก็จะเป็นประโยชน์มาก และโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับโหราศาสตร์ โหราจะสามารถคำนวณการทางวิชาโหราศาสตร์ได้อย่างถูกต้อง สำหรับบรรดาครูนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าจะมีประโยชน์มากเหมือนกัน เพราะว่าเวลาที่นักเรียนมาสมัครเข้าเรียน ครูลงวันที่ เดือน ปีเกิด นิดไปบางก็มี แลดูจะถามนักเรียนสักหน่อยว่า เกิดวันจันทร์หรือวันอังคารแล้วสำรวจดู เกี่ยวเกี่ยวกับอาจจะจับได้ว่า นักเรียนบอกปีเกิด บอกเดือนเกิด เช่นนี้เป็นคน⁶⁶

"ปฏิทินล้านปี" จึงนับได้ว่าเป็นผลงานสิ่งประดิษฐ์ที่สำคัญ อันเนื่องด้วยความเป็นผู้มีใจรัก ความปราดเปรื่องในทางคณิตศาสตร์ของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ท่านได้ศึกษาค้นคว้า "ปฏิทินล้านปี" สำเร็จตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 และต่อมาได้พัฒนาขึ้นใช้ในแบบต่าง ๆ คือ ไซ้บรรทัดเลื่อน (Slide rules) และได้จัดทำปฏิทินล้านปีขนาดตั้งโต๊ะหลายเล่มถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2514⁶⁷

ความเป็นอัจฉริยะดังกล่าวข้างต้นเป็นที่ประจักษ์ทั่วไป และเป็นที่น่าสังเกตว่าเนื่องจากหม่อมหลวงปิ่นมีใจรักและมีความสามารถทางด้านอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี จึงได้นำเรื่องราวและปัญหาทางด้านคณิตศาสตร์มาแต่งเป็นบทประพันธ์ร้อยกรอง หรือ

* สามารถอ่านเพิ่มเติมได้จาก Miscellaneous Problems ตอน

The Calendar System

⁶⁶ปิ่น มาลากุล, ปรากฏใน ปฏิทินของ ป.ม., หน้า 75.

⁶⁷สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ. ศิลป์แห่งชาติ 2530 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530), หน้า 15.

บทละครหลายเรื่อง เช่น สามมากกว่าห้าคำโคลง เงินห้าคำโคลง อัครชีวประวัติ
ของผู้ที่รักวิชาคณิศาสตร์ เป็นต้น ดังขอยกคำกลอนนั้น ๆ ของหม่อมหลวงปิ่นเมื่อครั้ง
ท่านยังเป็นอาจารย์โรงเรียนฝึกหัดครูมัธยมของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา โดยท่าน
ตั้งใจทยอดามักเรียนว่า ถ้าอายุเด็กทั้งสองรวมกันเท่ากับ 36 ใครอายุเท่าใด ความว่า

มาลามาลี

หม่อมมาลาอายุเท่ามาลี
เมื่อวันที่มาลาอายุเท่า
กับครึ่งของมาลีวันที่เขา
อายุเท่ามาลีวันนี้เอ๋ย⁶⁸

นับเป็นอัจฉริยภาพ เฉพาะตัวในการสามารถนำเอาประสบการณ์และความ
รอบรู้ทางศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ มาประยุกต์ ถ่ายทอดไว้ในรูปของบทประพันธ์
ผสมกลมกลืนบรรยายเป็นเรื่องราวที่ให้ทั้งสาระและความบันเทิง

นอกจากนี้ในขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร ท่านได้
ค้นคว้าและคิดสร้างห้องสมุดเก็บเสียงขึ้น มีวัตถุประสงค์จะรวบรวมเสียงต่าง ๆ ไว้
เพื่อการค้นคว้าวิจัยและเป็นอุปกรณ์การศึกษา สิ่งที่รวบรวมไว้ได้แก่ พระราชดำรัส
พระบรมราโชวาท สุนทรพจน์ คำอภิปราย คำปราศรัยของบุคคลสำคัญ บทความ
เพลงนานาชาติ เสียงภาษาต่าง ๆ จัดรวบรวมไว้ที่คณะอักษรศาสตร์ วิทยาลัยทับแก้ว⁶⁹

โดยจัดแบ่งหมวดหมู่ไว้ท่านเองเกี่ยวกับห้องสมุดเก็บหนังสือประเภทต่าง ๆ
ดังปรากฏคำอธิบายในรูปคำประพันธ์ ดังนี้

⁶⁸ปิ่น มาลากุล, คำประพันธ์บางเรื่อง (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,
2507), หน้า 23.

⁶⁹ปิ่น มาลากุล, บริการเสียง. วิทยาลัยทับแก้ว มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ,
2511), หน้า 7.

เรื่องนารูนอยู่ในพวกคน
หมวดที่สองฝึกฝนให้แตกฉาน
สาม เสริมปรากฏตาของอาจารย์
จบลงด้วยบริการแบบบันเทิง⁷⁰

กล่าวคือรายการต่าง ๆ แบ่งเป็นหมวดหมู่ ดังนี้
ก. เรื่องที่ควรรู้ ความรู้ทั่วไป
ข. รายการสำหรับฝึก เช่น ภาษาต่างประเทศ
ค. เรื่องเสริมการสอนของอาจารย์ตามหลักสูตร
ง. รายการบันเทิง

ห้องสมุดเสียงเริ่มเปิดหน่วยบริการในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2513
อันี่ภายใน "ห้องสมุดเสียง" นี้ยังได้จัดทำปฏิทินเสียง ซึ่งท่านไคริ เริ่มทำสูตรคำนวณ
ด้านนี้ขึ้นมาเองเมื่อปี พ.ศ. 2470 ดังกล่าวถึงรายละเอียดข้างต้นแล้ว และเมื่อใคร
ต้องการทราบวัน เดือน ปี ก็กดปุ่ม ปฏิทินเสียงจะมีเสียงอธิบายให้ฟังว่าจะทำอย่างไร
บ้าง โครงการปฏิทินเสียงนี้ได้ขยายออกเป็นคลื่นวิทยุ ด้วยความร่วมมือของศูนย์โทร
คมนาคม ถ่ายทอดเสียงตรงมายังกรุงเทพฯ ได้อีกด้วย นับเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา
เป็นอย่างยิ่ง

งานค้นคว้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ซึ่งท่านเริ่ม
ค้นคว้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 และยังทำการค้นคว้าต่อมาเรื่อย ๆ อย่างสม่ำเสมอ
จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ได้แก่ งานมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวและงานหอวิชาการานุสรณ์* เพื่อเก็บรวบรวม จัดพิมพ์และเผยแพร่พระราช

⁷⁰ปิ่น มาลากุล, บริการเสียง. วิทยาลัยหับแก้ว มหาวิทยาลัยศิลปากร
พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ,
2511), หน้า 8 (ขีดเส้นใต้โดยผู้ประพันธ์-ผู้วิจัย)

* สามารถอ่านเพิ่มเติมได้จากประวัติการทำงาน

ประวัติและพระราชนิพนธ์ ตลอดจนลายพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ในสมัยเยาว์วัยท่านเคยเป็นข้าราชการบริพารรับใช้ใกล้ชิดเบื้อง
 พระยุคลบาทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้รับพระเมตตาอบรมสั่งสอนหลาย
 ประการทั้งได้กล่าวมาแล้วนั้นท่านจึงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าฯ มีโอกาส
 ใดที่จะเทิดพระเกียรติหรือสืบทอดพระราชเจตนารมณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ท่านจะกระทำอย่างเต็มสติปัญญา ประกอบกับอุปนิสัยชอบศึกษาค้นคว้าจึงปรากฏว่าท่าน
 เป็นบุคคลที่ริเริ่มและเป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งในการรื้อเก่า เน้นอนุสรณ์สถานเชิดชูเกียรติ
 ภูมิของชาติ เป็นศูนย์กลางในการรวบรวมสรรพวิทยาการและศิลปวัฒนธรรม อันเป็น
 คุณประโยชน์แก่วงการศึกษาที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ถือเป็นมรดกอันล้ำค่ายิ่งต่ออนุชนรุ่นหลัง
 คุณอมรรัตน์ บรรณารักษ์ของหอวิชาวรรณสารณกุณาเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า⁷¹

ปัจจุบันนี้ท่านได้อุทิศ เวลาส่วนตัวแทบทั้งหมดให้หอวิชาวรรณสารณกุณา
 ทุกวันไม่ เว้นแม้วันเสาร์และอาทิตย์ หากหอวิชาวรรณสารณกุณา
 ท่านก็จะอยู่จนงานเลิกทุกครั้งไม่ว่าจะมีค่าเพียงใด แม้บางครั้งจะ
 ไปประชุมที่อื่น ๆ หรือแม้แต่ต่างจังหวัด ท่านก็ต้องกลับมาที่หอวิชา
 วรรณสารณกุณา เพื่อความมั่นคงหรือไม่ว่าจะเหลือเวลาอีกโยง
 10 นาที ก่อนเลิกงานก็ตาม นอกจากนี้เมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ.
 2528 เกิดเหตุการณ์ไม่สงบทางกรุงเมืองถึงกับมีการต่อสู้กันด้วย
 อาวุธรุนแรง หอวิชาวรรณสารณกุณาอยู่ใกล้บริเวณที่เกิดเหตุและ
 กำลังจะมีการประชุมซึ่งหม่อมหลวงปิ่น เป็นประธาน ทุกคนเป็นห่วงท่าน
 แต่ท่านมีจิตใจมั่นคง มีใจหวั่นไหวต่อเหตุการณ์รุนแรงรอบข้างแต่
 นอย หลังการประชุมท่านได้นำโทรทัศน์มาเปิดดูแถลงการณ์เป็นช่วง ๆ
 สลับกับเพลงปลุกใจ เช่น สยามบุญสดี, ไทยรวมกำลัง ฯลฯ ท่านได้
 บอกกับผู้ที่อยู่ใกล้เคียงด้วยความขมขื่นว่า เพลงปลุกใจเหล่านี้เป็นบท
 พระราชนิพนธ์อันเป็นอมตะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ซึ่งในมาตราบเทาทุกวันนี้ มีผู้ถามท่านว่า เหตุใดท่านจึงยังไม่กลับบ้าน
 ในเมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบเช่นนี้ ท่านตอบว่า หอวิชาวรรณสารณกุณา
 บ้านของฉัน

⁷¹อมรรัตน์ ศรีเพชรสมณคุณ, บรรณารักษ์หอวิชาวรรณสารณกุณา, สัมภาษณ์,

จากที่ได้ประมวลถึงปรากฏความข้างต้น จึงเป็นที่ประจักษ์ว่า หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล มีอุปนิสัยชอบการศึกษาคนคว่ำอยู่เป็นนิจ การคนคว่ำเกี่ยวกับวิชาคณิตศาสตร์คิดค้นปฏิทินล้านปีสำเร็จก็ดี การเป็นผู้คำริเริ่มจัดตั้ง "ห้องสมุดเสียง" เพื่อการศึกษาวิจัย ตลอดจนการทุ่มเทอุทิศเวลาเกือบตลอดชีวิตของท่านให้กับการคนคว่ำ วิจัยเรื่องราวของรัชกาลที่ 6 ก็ล้วนเป็นผลงานคนคว่ำอันเนื่องมาจากอัจฉริยภาพของท่านโดยแท้ สมกับได้รับการยกย่องให้เป็น "บุคคลดีเด่นของชาติ สาขาพัฒนาการศึกษา ประจำปีพุทธศักราช 2530" จากคณะกรรมการเผยแพร่ผลงานดีเด่นของชาติ ในคณะกรรมการเสริมสร้างเอกลักษณ์ชาติ

3.2 การโปรดปรานท่องเที่ยวเพื่อศึกษาหาความรู้เป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญต่อแนวคิดและการบริหารงานการศึกษาของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ตั้งแต่ยังเยาว์วัยท่านได้มีโอกาสสนองพระยุคลบาทใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสสถานที่ต่าง ๆ หรือเมื่อพระองค์เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับแรม หม่อมหลวงปิ่น ซึ่งทำหน้าที่มหาดเล็กรับใช้จึงมีโอกาสตามเสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานที่ต่าง ๆ ด้วยยังผลให้ท่านได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม และสิ่งแวดล้อมที่แปลกตา รู้จักการเข้าสมาคม การรักษามารยาท การวางตนให้เหมาะสมในสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากบันทึกประจำวัน ซึ่งท่านได้จดเรื่องราวไว้เป็นอันมาก เมื่อครั้งตามเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2461⁷² ตอนหนึ่งความว่า

วันที่ 27 เมษายน

เสด็จพระราชดำเนินไปยังจังหวัดเพชรบุรี
ประทับ ณ พระที่นั่งศรเพชรประสาท ใน
พระรามราชนิเวศน์

วันที่ 24 เมษายน

เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร
พลับพลาที่ประทับที่บางทะเล เป็นครั้งแรก

⁷²ปิ่น มาลากุล, มีอะไรในอดีต (เมื่อ 60 ปีก่อน), หน้า 1-16.

- วันที่ 23 พฤษภาคม เรือรบหลวงมาสมทบกับเรือ "พาลีรังทวีป" ที่มาอยู่ก่อนแล้วขณะนี้รวมเป็น 12 ลำ โดยเริ่มทำการประลองยุทธ ราชนาวีเสื่อ ปามาจากกรุงเทพฯ เพื่อดูการประลองยุทธนี้
- วันที่ 25 พฤษภาคม วันวิสาขบูชา มีพิธีเวียนเทียนและจุดดอกไม้ไฟเป็นพุทธบูชา
- วันที่ 11 และ 13 มิถุนายน เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระรามราชนิเวศน์สองวัน เพื่อพระราชทานเลี้ยงแก่ อัครราชทูตสองประเทศ ที่มากกราบถวายบังคมลากลับประเทศของตน เนื่องจากพ้นตำแหน่ง
- วันที่ 20 กรกฎาคม เสด็จพระราชดำเนินกลับจากเพชรบุรี มาประทับ ณ พระที่นั่งอู่ศุภราชในพระราชวังดุสิต
- วันที่ 18 สิงหาคม เสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่ง "สมจิตหวัง" ไปยังพระราชวังบางปะอิน ระหว่างที่ประทับอยู่ ณ พระราชวังบางปะอิน เป็นระยะเวลาสองเดือนนี้ประทับที่พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรก่อน แล้วย้ายไปยังพระที่นั่งเวหาสน์จำรูญ มีงานฉลองพระป้ายที่นั่นระหว่างสองเดือนนี้ ทรงราวนเคอร์ ทรงกรรเจียง และประพาสเรือ กลางคืน ทรงคัมภ์แตรมโหรี
- วันที่ 20 ตุลาคม เสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพฯ ถึงเวลาค่ำ เสด็จลงที่เมืองกุสินารา นี้ ระยะเวลาต่อไปนี้ เสด็จลงเกือบทุกวัน

ด้วยเหตุที่ท่านมีโอกาสดิถีตามรัชนีโชกดิถีค เบื้องพระยุพบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ดังปรากฏจากหลักฐานบันทึกรายวันที่ได้ประมวลเป็นตัวอย่างข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนเกื้อหนุนให้ท่านชอบเดินทางเสาะหาความรู้รอบตัวจากการได้พบเห็น สัมผัสกับสภาพการณ์แวดล้อมต่าง ๆ ดังที่ท่านแสดงออกทางกวีนิพนธ์ ดังนี้

โลกประหลาดอาจ เทียบเปรียบหนังสือ
เริ่มเดินทางนั้นก็พอประเมิน
ถึงเมืองหนึ่งพึงเทียบเปรียบหน้าหนึ่ง
ได้เที่ยว เพลินเดินไปในพารา
ได้เพื่อนพบคบไว้ให้เป็นมิตร
ยามสนุก เพลิดเพลินจนเกินไป
เที่ยวออกหลับนอนจนอนอนจิต
ได้บุกป่าฝ่าเขาเข้าในดง
คุณะครตอนนี้มีที่เปรียบ

ครันหิวจัก เข้าภัตตาคารไป
เที่ยวจนจบประเทศข้าม เขตมา
ประเทศใหม่ คอมมิวนิสต์คึกครอง
หนีเข้าเขตประเทศอันกว้างใหญ่
เที่ยวจนจบทวีปรีบลาน
หยุดชมวิวแลลิว เห็นหุบผา
ถายรูปไว้คูใหม่คงไม่เลว
แล้วเหาะข้ามมากมายหลายประเทศ
เงินทองเกลี้ยงกระเป๋าเจ้าแม่อา
คองหยิบยืม เงินทองของเพื่อนบ้าง
เที่ยวจบรอบพิภพต้องจบที่

อยู่บ้านคือทิ้งขว้างให้ทางเทิน
ว่า เณรอุทัยถือหนังสือมา
เดินทางค่อพอดถึงอีกหนึ่งหน้า
คือเนื้อหาได้อ่าน เบิกบานใจ
อ่านช้อคคคล้ายเพื่อน เคือนใจได้
เหมือนจิตใจตาว่างไม่ลง
เหมือนเสพติศวรรณกรรมทำให้หลง
เขียนววงเวียนเจ้าไม่เข้าใจ
ประพันธ์เรียบ เรียงนิทานให้อ่านได้

อาหารใจมีมากถ้าอยากลอง
พลิกหน้ามาอ่านบทที่สอง
บทที่สองผู้ร้ายหมายบงการ
บทที่สามยาว ไฉนให้อ่าน
ตอนที่หนึ่งซึ่งอ่านจบเร็วเร็ว
พลิกคุณภาพงามตา เห็นห้วยเหว
เอาของคืนรูปเหวคู่อีกครา
เหมือนพลิกข้ามหก เจ็ดแปดสิบหน้า
เสียดายตาแล้วเจ้าเบา ๆ ที่
คอง เปิดไฟสว่างอย่างเต็มที่
ก็หมดเล่มพอดี เพียงนี้เอย⁷³

⁷³ ปิ่น มาลากุล, นิราศพายาใจไปรอบโลก (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 114-115.

เนื่องด้วยหม่อมหลวงปิ่น เป็นผู้มิไจรักและชื่นชอบในด้านการประพันธ์ จึงปรากฏผลงานวรรณกรรมอันมีสาร เกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศ เป็นจำนวนมาก⁷⁴ อาทิ เจริญรอยพระยุคลบาท เที่ยวอเมริกาใต้ไปรอบโลก ปาฐกถา เรื่องไปอินเดียนิราศลัดไปวัดตะเคียนคู่ นิราศเลี้ยวเที่ยวท่องกับน้องแก้ว นิราศลิวบลิวไปในโลกหล้า เป็นต้น ซึ่งในหนังสือเกี่ยวกับการเดินทางท่องเที่ยวท่านได้บรรยายเกี่ยวกับสภาพบ้านเมืองตลอดจนเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นโดยละเอียด แฝงไว้ด้วยแนวคิด คติปรัชญา ทำให้ได้รับความรู้ในด้านต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณีนอกเหนือไปจากความสนุกสนานเพลิดเพลิน นับเป็นสารคดีท่องเที่ยวที่มีสาระและคุณค่ายิ่ง

เมื่อครั้งที่หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้รับเชิญให้เดินทางไปร่วมในพิธีเปิด ศูนย์ภาษาอังกฤษของประเทศสิงคโปร์ซึ่งรวมอยู่ในโครงการ SEAMEO ท่านได้ฝากข้อคิดเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจ ไว้ในหนังสือนิราศเลี้ยวเที่ยวท่องกับน้องแก้ว มีความตอนหนึ่งดังนี้

...แต่ภาษาอังกฤษกึ่งเดียว
ถ้าเราเหลียวดูไปให้รอบคอบ
เรื่องสำคัญยิ่งใหญ่ไม่มีปาน
น่าจะเกี่ยวกับงานด้านจิตใจ
สมัยวิทยาศาสตร์ประหลาดนัก
เราทั้งหลายสำคัญกันเสียได้
พัฒนาทุกชนิดเว้นจิตใจ
ชาติจะก้าวไปได้อย่างไรกัน⁷⁵

⁷⁴สามารถอ่านเพิ่มเติมได้จาก พรพวงาม แยมบุญเรือง. "การจำแนกประเภทผลงานวรรณกรรมของ ม.ล.ปิ่น มาลากุล" (ปริญญานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาบรรณารักษะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524).

⁷⁵ปิ่น มาลากุล, นิราศเลี้ยวเที่ยวท่องกับน้องแก้ว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519), หน้า 32.

หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เกี่ยวข้องรับผิดชอบอยู่ในแวดวงการศึกษาของชาติ เป็นระยะเวลายาวนาน ตลอดเวลาดังกล่าวท่านได้เสียสละอุทิศตนเพื่อพัฒนาสร้างสรรค์ ผลงานอันนำมาสู่ความเจริญก้าวหน้าแก่วงการศึกษาเป็นอเนกประการ⁷⁶ กล่าวได้ว่าการที่ท่านมีโอกาสเดินทางท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศนี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ท่านเป็นนักการศึกษาที่ได้ไปสัมผัสและรู้เห็นสภาพบ้านเมืองทั้งในเมืองใหญ่และในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยเฉพาะในประเทศไทย คั้งนั้นจึงปรากฏว่าท่านเป็นผู้ที่ให้ความสนใจและเอาใจใส่ต่อการพัฒนาการศึกษาส่วนภูมิภาคอย่างจริงจัง จากการค้นคว้าเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ปรากฏหลักฐานที่นอกจากจะสะท้อนให้เข้าใจอุปนิสัยในการชอบเดินทางท่องเที่ยวดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังเป็นที่ประจักษ์ชัดถึงความอุทิศสละเสียสละโคฉมิได้เห็นแก่ความเหนื่อยยากต่อการออกไปสำรวจค้นคว้าข้อมูล เพื่อนำมาสู่การวางแผนงาน ตลอดจนเป็นผู้ริเริ่มจัดเสนอโครงการพัฒนาการศึกษาในด้านต่าง ๆ ทั้งนี้ด้วยประสบการณ์ตรงที่ได้รับจากการออกไปดูสภาพข้อเท็จจริงของท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วยตนเองอย่างจริงจัง ไม่ว่าท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านั้นจะมีสภาพทุรกันดารเดินทางยากลำบากเพียงใด ก็มิได้เป็นอุปสรรค ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้มองเห็นปัญหาและสามารถเสนอแนวทางการแก้ไข อันจะนำไปสู่ผลสำเร็จในการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ

ดังขอยกข้อความบางตอนจากบันทึกของท่านในรูปจดหมายเหตुरายวันในการออกตรวจราชการส่วนภูมิภาคตามจังหวัดต่าง ๆ เป็นจำนวนหลายจังหวัดในภาคใต้และภาคเหนือ ขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งท่านได้เล่าถึงสิ่งที่ได้พบเห็นโดยละเอียดนับตั้งแต่ออกเดินทางจากกระทรวงศึกษาธิการผ่านไปตามจังหวัดต่าง ๆ ในภาคใต้รวม 15 จังหวัด และในภาคเหนือผ่านไปยังจังหวัดต่าง ๆ รวม 8 จังหวัด สาระจากบันทึกเล่มนี้นอกจากจะได้รับความเพลิดเพลินแล้ว ยังได้ความรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็นไปของโรงเรียนประเภทต่าง ๆ ที่ท่านได้ไปเยี่ยมชม อาทิ โรงเรียนอนุบาล โรงเรียนมัธยมศึกษา โรงเรียนอาชีวศึกษาและโดยเฉพาะโรงเรียนฝึกหัดครู บางตอนท่านยังได้แทรกข้อคิดที่น่าสนใจไว้ด้วย

⁷⁶ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ม.ล.ปิ่น มาลากุล บุคคลดีเด่นของชาติ สาขาพัฒนาการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2530, หน้า 1.

... ภูมิประเทศจากลำปางถึงเชียงใหม่สวยงามมาก นี่คือถิ่นไทยงาม
รถไฟขามแหและถ้ำและในที่สุดก็ถึงเชียงใหม่ ขึ้นรถยนต์จากสถานี
แวะคูโรงเรียนอนุบาลเสียดอน คือใจที่จัดสร้างโรงเรียนอนุบาลจน
สำเร็จและทำโคก... ขึ้นคฤขุสุเทพกอนคำ รู้สึกสบายมากเป็นการ
เปลี่ยนสิ่งแวดล้อมที่ใหญ่คุณเกรงกายและจิตใจ คุณนกเวียนตาม
ไหล่เขา มีประวิติมาวาสร้างควยควมรวมมือ รวมแรงของประชาชน
โดยมีพระครูบาศรีวิชัยเป็นผู้นำ...⁷⁷

และอีกตอนหนึ่งซึ่งท่านไปคูโรงเรียนราษฎร์ประเภทอนุบาลที่จังหวัด
นครสวรรค์ชื่อโรงเรียนเจริญสมบัติ ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นโรงเรียนที่แปลก คือตั้งอยู่บนแพ
โรงเรียนมีแผนผังเรียบร้อย และมีผู้บอกว่า เป็นโรงเรียนอนุบาลที่อยู่บนแพก็จริงแต่ไม่
ปรากฏว่าเด็กตกน้ำเลย ท่านมองดูแผนผังแล้วนึกว่าเป็นโรงเรียนใหญ่มากแต่ดูมาครา
ส่วนก็เห็นว่าห้องเรียนกว้าง 1.65 เมตรเท่านั้น นักเรียนมีถึง 40 คนเศษ นับเป็น
มหโรงเรียนสำหรับโรงเรียนใหญ่ ๆ ที่นับว่าคับแคบ ท่านแต่งกลอนไว้ควยว่า

พบโรงเรียนแมลงหวี่ที่ริมทาง
ห้องเรียนกว้างหนึ่งเมตรหกสิบห้า
ท่านเจ้าของภูมิใจใดทำมา
เพื่อช่วยการศึกษาตามกำลัง⁷⁸

นอกจากนี้ยังปรากฏบันทึกเกี่ยวกับสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่ท่านได้ไปดูตาม
จังหวัดต่าง ๆ ในภาคใต้ ขอยกความบางตอนมาแสดงไว้ควยดังนี้

⁷⁷ ปิ่น มาลากุล, จดหมายเหตุรายวันในการออกตรวจราชการส่วนภูมิภาค
ของ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล) (กรุงเทพฯ
มหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2511), หน้า 87.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

... เดินทางโดยรถยนต์ไปตรวจราชการจังหวัดระนอง ถนนที่ ชั่วโมง
 เดียวถึงทับบารดี นิดกับเมื่อครั้ง พ.ศ. 2460 ครั้งนั้นตามเสด็จ
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไซพาหนะข้าง 50 เชือก
 กับเวลา 2 วัน กวางกลางป่าหนึ่งคัน... ถึงกระบี่แวะตรวจโรงเรียน
 มัธยมสามัญศึกษาซึ่งตั้งอยู่บนเนินมองลงไปข้ามแม่น้ำกระบี่ เห็นดินแดน
 พมญา คำถามแรกที่ถามครูใหญ่คือ "มีเด็กฝั่งโน้นมาเรียนฝั่งนี้บ้างหรือ
 เปล่า" ครูใหญ่ตอบว่า "มีครับ แต่ไม่มากเขายายมาอยู่ฝั่งนี้แล้ว"
 ชาวเขาจำได้ว่าไม่เคยตรวจโรงเรียนประชาบาลแถบนี้ ปรากฏว่ามี
 นักเรียนที่ไม่ไดลงทะเบียนเป็น เด็กฝั่งพม่ามาเรียนทุกวัน...⁷⁹

เมื่อเดินทางมาถึงจังหวัดสุราษฎร์ธานี ปรากฏว่าทางรถไฟขาด มีรถไฟเกิด
 ตกวางหลายขบวน การเดินทางจึงค่อนข้างจุกจิกพอสมควร แต่ท่านมิได้ย่อท้อในการ
 เดินทางต่อไปยังจุดหมายที่กำหนดไว้ นับเป็นตัวอย่างของความอดทนและมุ่งมั่นในการ
 ทำงาน บันทึกเล่าไว้ดังนี้

... ถึงสถานีหลักช้างค้ำพอดี รถแล่นไปใกล้สะพานคลองกุยแล้วก็ต้อง
 ลงเดินถายรถ มีคนรับจ้างชนกระเป๋า, เจาหน้าทีรถไฟมาบอก
 ว่าจะรถรองเท้าและรถกลางแกงแคเขา, บังเอิญเขาพาไปไม่ถูก
 ร้องเท้าและขางมาควยจึงเอามาสวม แตรองเท้าข้างนี้ทำให้ลื่นที่สุด
 ลื่นทั้งใตรองเท้าและบนรองเท้า เดินหุบทางรถไฟลงคลองดูย่นำไปขึ้น
 ฝั่งโน้น ชาชนนั้นไม่มีกำลังยืนที่จะก้าวขึ้นไปได้... ตอนหลังเขาพา
 รองเท้าทั้งรองเท้านั่งและรองเท้าข้างกับกระเป๋ากลับไปหนึ่ง เดินเท้า
 เปลาบนหมอนรถไฟพบกับลุงเขาในที่มีด เคาะระตืดที่คนข้างๆ เห็นเขา
 กอน... ในที่สุดก็ไต่ขึ้นรถไฟที่มารอรับอย่างเรียบร้อย แต่เกือบหมด
 แรง...⁸⁰

⁷⁹ปี มาลากุล, จดหมายเหตุรายวันในการออกตรวจราชการส่วนภูมิภาค
ของ ทพณา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล), หน้า

12.

⁸⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

และที่จังหวัดสงขลาท่านได้พบปัญหาหลายประการที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการย้าย
โรงเรียนฝึกหัดครูสงขลาซึ่งเดิมอยู่ที่คองหงษ์ มาก่อสร้าง ณ สถานที่ใหม่ที่เขารูปช้าง
ท่านบันทึกไว้ว่า

...ปัญหาที่เกี่ยวกับที่ดิน มีการฟ้องร้องถึงศาลฎีกา เรื่องวางแผนผัง
บุรีเวณทั่วไพบั้น วางผังอยู่ทางกรุงเทพฯ ไม่โตเห็นที่ดินด้วยตาตนเอง
ที่จะให้ก่อสร้างบ้านพักครู ส่วนหนึ่งไปอยู่ในที่ถมสร้างไม่โต โรงอาหาร
กะให้สร้างตรงที่ซึ่งอยู่ในระยะที่ก่อนหินจะปลิวมาจากที่ที่ระเบิดหิน คง
ย้ายไปที่อื่น ส่วนคึกเรียนหลังยุวานั้น ตามที่ก่อสร้างบนกระดานหมุ่คึกอยู่
ทางถนนใหญ่พอสมควร แต่เมื่อก่อสร้างบนพื้นดิน ปรากฏว่าอยู่ชิดถนน
ความกลมกลืนกันระหว่างอาคารทาง ๆ ก็ไม่สู้จะดีนัก ซ้ำพู่เจาถึงกับ
พูดหัวจะตองวางผังให้ใหม่ทั้งหมด สิ่งที่ทำไปแล้วก็แก้ไม่โต ยังมีปัญหา
เรื่องการรับนักเรียนใหม่ในปีหน้าอีก นักเรียนเกายังไม่ออก นักเรียน
ใหม่จะเข้ามา ตองวางโครงการท่านองบพเฉพาะกาลให้...⁸¹

จากบันทึกเรื่องราวการเดินทางของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ดังกล่าว
ข้างต้น กล่าวได้ว่าท่านมิได้เป็นนักบริหารการศึกษาที่นิ่งทำงาน เฉพาะแต่ภายใน
ห้องเท่านั้น หากแต่ได้เดินทางไปดูสภาพข้อเท็จจริงของท้องถิ่น ไม่ว่าจะยากลำบาก
หรือทรุกันการเพียงใดก็ตาม ท่านถือเป็นกิจที่ตองปฏิบัติอย่างคองเนื่องและจริงจัง
คุณลักษณะเหล่านี้ทำให้หม่อมหลวงปิ่น เป็นผู้นำทางการศึกษาที่ได้รับการยกย่องใน
ความสามารถและเสียสละอุทิศตนให้กับการการศึกษาของชาติ

ครั้นเมื่อหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ไปบรรยายเรื่อง "การปรับปรุงส่งเสริม
การศึกษาของชาติ" ณ โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงถนนประสานมิตร เมื่อวันที่ 29
เมษายน พ.ศ. 2495 ท่านก็ได้เล่าว่า

⁸¹ปิ่น มาลากุล, จดหมายเหตุรายวันในการออกตรวจราชการส่วน
ภูมิภาคของมาพณา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ (หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล),
หน้า 45-46.

...ปกติแล้ว เป็นคนชอบเดินทางไปตามต่างจังหวัดเป็นประจำ วันหนึ่ง
เดินทางไปยังหัวเมืองลงเรือฉานนันทบุรี ไปอยุธยา เสนาฯ เขาคลอง
เจ้าเจ็ดไปสู่พรรณบุรี คิดในใจว่าบ้านเมืองเราอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่งที่
เดียว เหลียวไปดูในสวนผลไม้ก็เขอะแยะ ในน้ำก็มีปลา แล้วทำไม
มองดูบ้านคุณคน ทำไมจึงยังเป็นอยู่เช่นนั้น... พระร่วงเจ้าทูลลาวไว้ใน
กรุงไถนว่าเมืองไทยนี้ดี มีทรัพย์ในดิน สินในน้ำ ผมก็รู้สึกเช่นนั้น...
น่าจะป็นเรื่องขาดการศึกษา เพราะวาของมีแล้ว ชาวก็มี ปลาที่อุดม
สมบูรณ์ แมแต่วัวควายก็อันที่ คนเราทำไมยังอยู่อย่างยากจน ไม่รู้จัก
คิดค้นหาทางที่จะบำรุง... เลยแต่งกลอนไวบทหนึ่ง ดังนี้

เดินทางเที่ยวไปในประเทศ	บ้านเรานี้มีเขตกว้างขวาง
เรือสวนลำนอกชมไปพลาง	แล้วถึงทุ่งกว้างเขียวขจี
ในน้ำลำคลองพอมองดู	เห็นปลาชุกโค่นลอยโน่นนี่
ควายวัวแต่ละตัวอันที่	สมที่สมญาว่า เมืองทอง
แต่พวกเราร่วมมากยังยากไร้	นาไรไม่เห็นเป็นเจ้าของ
พผลิตผลคนอันยื่นมือจ้อง	บ้านของยังอยู่แบบบูรณ
ขรอยจมิไชทรัพย์ในดิน	ที่สร้างสินให้ทรัพย์มหาศาล
ขาดทุนรอนอุปการณและแรงงาน	หรือขาดการศึกษานาคิดเอ๋ย ⁸²

คำกลอนข้างต้นสะท้อนความรู้สึกในใจของท่านอย่างเด่นชัดเกี่ยวกับแนว
ความคิดที่อยากจะบูรณะชนบทโดยมุ่งไปที่การส่งเสริมการศึกษา การพัฒนาบุคคล
หาได้มุ่งที่วัตถุแต่เพียงประการเดียว ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องพัฒนาการศึกษาแล้วให้การ
ศึกษาไปเป็นเครื่องมือช่วยปรับปรุง แก้ไขข้อบกพร่อง นับเป็นเรื่องที่สำคัญมาก

เมื่อได้พิจารณาจากหลักฐาน เอกสารที่ได้ประมวลเป็นตัวอย่างข้างต้นนั้น
ถ้าพิจารณาให้ถี่จะพบว่าอุปนิสัยในการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาของหม่อมหลวงปิ่น
มาลากุล นับว่ามีความสำคัญต่อแนวคิดและการบริหารงานการศึกษาของท่าน

⁸² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารส่วนบุคคล
หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล สบ.5.27/64 เรื่องคำบรรยายพิเศษของหม่อมหลวงปิ่น
มาลากุล "การปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาของชาติ ๓ โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงถนน
ประสานมิตร" วันที่ 29 เมษายน 2495.

ประสบการณ์ที่ท่านได้รับจากการดูงานตามสภาพท้องถิ่นและภูมิภาคต่าง ๆ ตลอดจนการท่องเที่ยวดูงานในต่างประเทศ ทำให้ท่านมองเห็นสภาพข้อเท็จจริงของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนได้รับความเคลื่อนไหวของต่างประเทศได้นำมาเปรียบเทียบถึงข้อดี ข้อเสีย อันนำมาซึ่งความคิดริเริ่ม ถ่ายทอดต่อมาในรูปแบบของแผนงานอย่างมีระบบ มีหลักการในโครงการพัฒนาการศึกษาตลอดระยะเวลาที่ท่านเกี่ยวข้องรับผิดชอบงานการศึกษาชาติ

3.3 หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ชื่นชมและรักขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของไทย ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ท่านมีโอกาสสัมผัสชมรมคหทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงาม ท่ามกลางบุคคลต่าง ๆ และสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวย ประกอบกับการเป็นข้าราชการบริพารรับใช้ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในวัยเยาว์นั่นเอง จึงปรากฏว่าท่านได้อุทิศตนทำนุบำรุงส่งเสริมภาษาและศิลปวัฒนธรรมของชาติอย่างเต็มกำลังความสามารถ โดยเฉพาะในด้านภาษาซึ่งท่านได้ให้ทัศนะว่า

ตัวหนังสือไทย เป็นเอกลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งของชาติที่ทำให้คนไทยรวมกันอยู่เป็นไทยอยู่ในปัจจุบัน ภาษาไทยเป็นภาษาที่คหที่พระมหากษัตริย์คือพระบาทสมเด็จพระราชทานแก่ประชาชนคนไทย มีที่ไหนด่าง มีประเทศไคบบาง แมแต่มหาอำนาจในโลกเขามืออย่างเราหรือไม่ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้มากมายหลายรูปหลายแบบทั้งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร้อยแก้ว ทรงใช้ภาษาไทยแพรวหลายที่สุด เราอาจพูดไควาทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวต่าง ๆ ในภาษาไทยเป็นพระราชนิพนธ์ก พระราชทานแก่ปวงชนชาวไทย แต่พระราชนิพนธ์กดังกล่าวนี้ไคถูกระจัดกระจายไปอยู่ณ ที่หลายแห่ง รัฐบาลจึงคิดจะรวบรวมไว้ ณ ที่แห่งเดียวและสร้างอนุสรณ์เรียกว่าหอวิชาวรรณกรรมขึ้นเพื่อรวบรวมพระราชนิพนธ์มรรฐลิกชนใจที่ เราจะช่วยกันรักษาเอกลักษณ์ของชาติไว้ในรูปของภาษาไทย⁸³

⁸³ ปิ่น มาลากุล, เฉลิมพระเกียรติพระมงกุฎเกล้าเจ้า (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พรณกิจ, 2520), หน้า 12-13.

เมื่อครั้งไปดูละครงานวันเปิดสมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนราชินี เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ภายในสูจิบัตรพิมพ์ข้อความแจ้งรายการและเนื้อเรื่องย่อเป็นภาษาอังกฤษ ด้วยความที่มีอุปนิสัยรักและโปรดปรานในภาษาและศิลป์ไทยแขนงต่าง ๆ ในสายเลือด ท่านจึงตั้งข้อสงสัยจากคำย่อและเนื้อความที่ปรากฏเกี่ยวกับสูจิบัตรว่า "คำย่อชนิดนี้ใครจะเอาไปใช้ประโยชน์บ้างหนอ หรือจะทิ้งสูญหายไปเป็นเศษกระดาษที่จริงเหมาะที่จะนำเอาไปให้นักเรียนแปล เขียนคำบอก นำมาเป็นเค้าโครงเรื่อง แต่งเรื่อง นอกจากจะได้ประโยชน์ทางวิชาภาษา ยังได้พินความรู้รอบตัวเกี่ยวกับศิลป และวรรณคดีไทย ครุจำนวนมากมีภาระหนักอยู่ตลอด มักจะ ไม่มีเวลาศึกษาค้นหาเรื่องดี ๆ มาให้นักเรียนเขียนหรือแปล⁸⁴

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่านอกจากหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล จะเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีความสามารถปฏิบัติหน้าที่รับผิดชอบงานหลายด้านแล้ว ท่านยังให้ความสำคัญต่อการบำรุงส่งเสริมภาษาและศิลปวัฒนธรรมของชาติควบคู่ไปกับชีวิตการทำงานของท่าน ไม่ว่าท่านจะดำรงตำแหน่งอยู่ในหน้าที่ใด ดังปรากฏอย่างชัดเจนจากคติพจน์ซึ่งท่านแต่งไว้ในรูปคำประพันธ์ซึ่งใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตด้วยว่า

ชาสองต้องยืนหยัด	อยู่ในวัฒนธรรมไทย
ตาสองมองออกไป	ยังโลกใหม่มหิฬาร
หูสองว่องสลับ	ส่วนดีรับปรับกิจการ
มือสองต้องทำงาน	รวมถึงค่านการวิจัย ⁸⁵

⁸⁴ปิ่น มาลากุล, ปกิณกะของ ป.ม., หน้า 14.

⁸⁵ปิ่น มาลากุล, วัฒนธรรมไทย, "วารสารจันทร์เกษม (มกราคม-กุมภาพันธ์, 2507), หน้า 3.